

RADIOSCOLA

Cuera 1978
Annada XXIV
b. A. Cudischet
Emissiun 218
Redacziun:
Alfons Maissen

Via Mala

Treis poets e treis poesias surmiranas, da F. Signorell, Ch. Schnöller e Franz Capeder

Gievgia, ils 14 de settember 1978,
Gliendisdis ils 18 de settember 1978,

dallas 09.05 — 09.35 h: *Emissiun*
dallas 09.05 — 09.35 h: *Repetiziun*

Ils dus Reins de tgina, anteriur e posteriur, da C. Joos, G. Clopath, Franz Capeder, Ch. Schnöller, A. Manetsch, A. Maissen

Mesjamna, ils 20 de settember 1978,
Gliendisdis, ils 25 de settember 1978,

dallas 09.05 — 09.35 h: *Emissiun*
dallas 09.05 — 09.35 h: *Repetiziun*

La viafier della Furca—Alpsura, ler — oz — damaun, da Mario Gadola, Mustér

Gievgia, ils 28 de settember 1978,
Mardis, ils 3 d'october 1978,

dallas 09.05 — 09.35 h: *Emissiun*
dallas 09.05 — 09.35 h: *Repetiziun*

Avant 25 onns è mort Pader Alexander Lozza, da Gion Peder Thöny, Riehen

Margis, ils 5 d'october 1978,
Gievgia, ils 12 d'october 1978,

dallas 09.05 — 09.35 h: *Emissiun*
dallas 09.05 — 09.35 h: *Repetiziun*

Radioscola atun 1978

Las empremas duas emissiuns digl atun 1978 han dau la repetiziun: *Men Rauch, l'original I, Men Rauch, l'artist II*, da Ernst Denoth en discurs cun *Cla Biert*, igl autur dell'emissiun. Il Cudischet RS XXIV 5, 1978 ha presentau quest interessant um ed illustrau el (6 + 8 de settember).

Ils 12 ed ils 18 de settember vegn dau tras in'emissiun: *Treis poets e treis poesias surmiranas*. Fausto Signorell explichescha ed interpretescha la poesia *En adeia* da Gion Not Spengas, Mario Jegher pren per pensum l'interpretaziun de *Lai alpin* da Peder Cadotsch, e Franz Capeder repassa en patratg la poesia de Pader Alexander Lozza: *Metamorfosa*. La poesia spirontamein lirica *Lai alpin*, vegn enramada da ponderaziuns poeticas de tempra humana, stadis reminiscents e de vanadad de quest mund (14 + 18 de settember).

Ei sedi che il Rein seigi pli vegls che paun e latg! Quei constat segiramein. Sur de quei flum ch'ils Romans han gia numnau cun grond respect, che porta auas calmas e sburflontas, spertas e vessas dapi tschiensmellis onns dalla tgina alla mar, vegn rapportau en in'emprema emissiun mo la structura terrena dils vaus e valladas dils dus giuvens Reins, igl «anteriur» ed il «posteriur» che sereuneschan a Rehanau la Punt. Plirs auturs ein s'engaschai en quella incumbensa: Cristian Joos, Gion Clo-

path, Franz Capeder, Giatgen Schnöller, Augustin Manetsch ed Alfons Maissen. Ins parta da *La Punt* e va encunter l'aua siado enviers las fontaunas el ravugl dils glatschers. (20 + 25 settember).

Ils gronds pioniers de viafiers sur nossas alps han luvrau, meditau e realisau lur plans el 19. tschentaner. Da quella scienza tecnica ha era il 20. tschentaner saviu far diever. Mario Gadola ei s'incompensaus de scriver e plidar als scolars sur la historia ed il svilup, era sur dellas difficultads che l'erecziun della viafier *Furca/Alpsu* ha dau avon 70 onns. Ei setracta d'in'ovra magnifica che ligia biaras valladas, surpassa plirs pass e trapassa treis cantuns muntagnards. Ina loscha cavalcada de locomotivas e carrs viafierils che serpegian en renomadas composiziuns, cunzun d'aulta stad, dalla metropola turistica Sogn Murezi tochen vi el Valleis (28 de settember + 3 d'october).

Gion Peder Thöny pren ils 25 onns dalla mort de Pader Alexander Lozza la caschun per exponer en plaid e maletg sur in dils pli enconuschents e venerai poets dil territori romontsch. El fa quei en moda descriptiv-explicativa, menzionond veta ed ovra dil Paderpoet, distiguiu, intuitiv e de gronda forza imaginativa en si'ovra poetica. (5 + 12 d'october).

Alfons Maissen

Treis poets e treis poesias surmiranas

«En adia»

poesia da Gion Nut Spegnas

Interpret: Fausto Signorelli, Alvagni

Poesia da Gion Nut Spegnas

Pacs onns avant sia mort igl poet Gion Nut Spegnas ò scretg la poesia «En adia». El 'era turno per deir adia' a sies colm, agl li da tantas regurdientschas digl taimp d'unfanza e veva stuia constatar tg'igl bagn — tant stimo da bab e tat — era ossa rufido ed amblido. Igl pour modern s'ampipava damai digl bung fagn da colm, schibagn tgi la raccolta fiss stada pi gronda tgi chegl tg'ins vess detg. Chegl fò mal agl poet. El vot parchegl aglmanc intensiv la memorgia a sies amei e cantadour fido e culei en matg steilalvas. Sia nobla flour duess simbolisar igl bagn terrester tgi veiva, flurescha, ma peira alloura sainza fallar — la tragica eterna.

En adia

la sung turno per deir adia!
Te colm d'Egypta isulo,
igl pi gliunschiant, ma agradia,
am ist rasto amei fido.

Igl ties tgamon è crudo aint
e nign 'gl ò ple puspe gisto;
te fast scu para oss starmaint
agl pour modern pi bagn diso.

La veia è stgavada or
dall'ava digls frequents stampros
tgi on per ella gia nign cor —
e sies intents èn surduvros.

Angal la rétga erva stat
e spetga sen en bung parder,
ma chel è different digl tat
e cun maschinas vot saer.

la vei anc oz mies bab saiond
sen l'erta sponda digl ties des;
la seira schevel an turnond:
el dat tuttegna ple tg'ins schess.

Igl pang-a-latg gustava bagn
ed ia era zont cuntaint
da durmeir or segl lom toc fagn
tgi vevan gist lez de mess aint.

Las muntanelas bod e tard
tschivlavan e sa divertivan
e deletgevan me ordvart,
cur ellas tot manevel nivan.

la pegl cun me en matg steil-alva:
anfign tgi tia nobla flour
la ti memorgia an me salva,
am ist manevel cantadour.

At vasaro oss bagn maiple —
ma pansaro tant pi savens
a taimps passos, ias sivave
cun sies plascheirs schi innocents.

GNS 1964

Otto Spinas è sto egnà dallas forzas dallas
pi principalas pigl muviament rumantsch an
Surmeir ed igl davos survivent da chel ca-
schlet tgi ò fundo siva dall'emprema ghera
mundiala l'Uniung rumantscha da Surmeir
(URS) e decidia d'edeir 'Igl Noss Sulom', per
igl qual el ò furnia onn per onn ena contribu-
ziun.

Gion Not Spegnas — uscheia sa numnavel per rumantsch — è naschia a Tinizong igl onn 1888. Siva dalla scola digl li el ò galdia ena scolaziun mercantila agl Collège s. Michel a Friburg ed è alloura sa deditgia alla carriera d'otel, noua tg'el ò sarvia da concierge ainten tgesas las pi renomadas dalla Svizra e digl exterior. Pi tard el turno an patria ed ò fundo cò ena societad cooperativa da consum, la quala el ò dirigia anfignen aint pigls onns tschunquanta. Otto Spinas era en oratour d'en'eloquenza meisterila e d'en lungatg captivont e persva-

dont. Parchegl igl suveran sursetter igl ò bagn-spert confido uffecis magistrals e giudicials: darscheder, president circuital e deputo agl Cunsegl grond.

E tranter lavour professionala ed incumben-sa politica òl scretg ed anritgia la litteratura surmirana cun prosa, drammatica, ma cunzont cun poesia. L'URS ò publitgia ena buna part da sia ovra litterara an varsaquants toms sot igl tetel «Rosas e spegnas».

El è mort ainten la bela vigliadetgna dad 84 onns igls 16 da fanadour 1971 a Tinizong.

«Lai alpin»

poesia da *Peder Cadotsch*

Interpret: Mario Jegher, Tinizong

Peder Cadotsch

Lai alpin

Chiet schei igl lai
giudem la vallada.
Gl'urezza oz tai
cun sia bitschada tgerign
igl lai vespertign.

Las ondas levat
darschaintan la balma
e turnan chiet
all'ava gio calma!
Las flours sper igl our
sa semgian d'amour.

I dorman schi drai
las steilas daveira
e bitschan igl lai
an doltscha maseira.
Da l'orm' igl suspeir
po tgunsch s'andurmeir...

Peder Cadotsch

Naschia igl 30 da matg 1922 a Panadoz. Cun 3 onns midada da Panadoz a Savognin, sia vischnanca da vischinadi. Scola primara e secundara a Savognin. Animo digl bab fò el gio durant chel taimp remas e poesias.

Digls 1938—1945 gimnasi a Mustér e Sviz. Sessour examens propedeutics a Friburg e studi a la clinica da daints a Berna cun examen digl stadi igl onn 1951. Da cò davent dain-tist a Lucerna.

Ovra literara: An amprema lengia liricher da gronda sensitivada. Sias novellas e rachints èn an cuntign e furma da taimpra populara.

Publicaziuns:

Igl noss Sulom
Calender Surmiran
Annalas

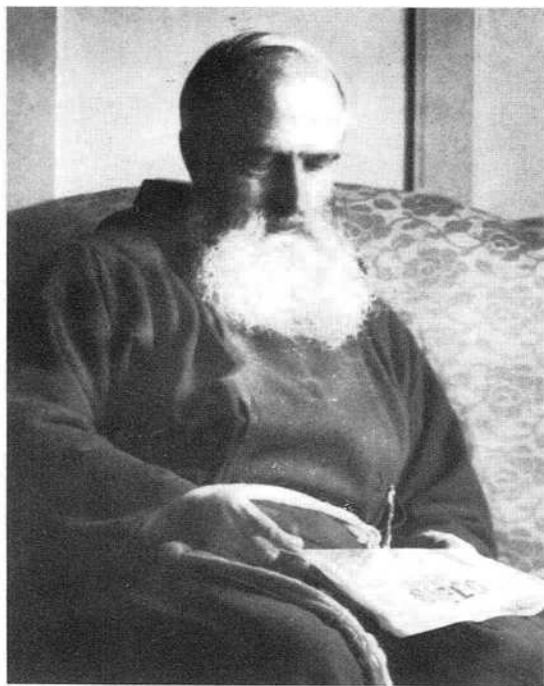
Ediziuns:

Igl schluppet, gi radiofonic, 1963
Tera banadeida, 1967
Sbrenslas, 1971
Differentas antologias

«Metamorfosa»

poesia da Pader Alexander Lozza

Interpret: Franz Capeder, Salouf

Pader Alexander Lozza

Metamorfosa

Am vei anc oss, mattatsch gaglerd
fantastic pasteret grischung.
Sen tot igls pegns, sen tot igls craps,
spir gestes, dasprietschs, en bung bindung!

Am vei anc oss, la bratsch'an crousch
e bass igls îgls, devot noviz,
e blot igl tgea, blot igl pe
e giu pigl des tgapitsch a piz!

Am vei anc oss, da neirs tgavels,
da neira barba, anramo!
Igls onns on feils d'argent flado:
stung cò, badogn brintino!

Am vei gist oss ed am dumond:
Ma sunga ia, sunga lez?—
Tot alv, scu niss or d'en mulegn,
vigliurd, tg'ò tema da sasez!

Pader Alexander Lozza è naschia igls 29 zarcladour a Murmarera. Sies nom da batten è sto Constantin. Siva dalla scola primara a

Murmarera è el antro 1897 an clostra digls caputschigns a Genua. 1906 è el turno an patria, el era gio spiritual, pader caputschign. Scu tal è el sto igl amprem cumpogn a Salouf e sessour a Vaz. L'amprema pastoraziun scu plevant è stada a Tumegl. 1919 è Pader Alexander nia eligia scu plevant a Salouf, noua tgi el è sto 30 onns. Ca. 20 onns ò Pader Alexander er provedia igl sanctuari da Ziteil. Lò ed an la vischnanca muntagnarda è el nia inspiro tar sias bleras e belas poesias.

Igl hobby da Pader Alexander era la tgatscha. Igl settember, igl taimp dalla tgatscha ota passantava el a Ziteil e fascheva da lò anor turs da tgatscha. El pigliva cun el en mattatsch tgi veva da far agl ministrant ed accompagner el segls viadis da tgatscha. An gronds stretgs scu en pictour tgi stgaffescha en'ovra artista dascreiva igl poet sia veta ainten la poesia «Metamorfosa». Gl'è en tagl orizontal tras ed ena igleida retrospectiva ainten la veta d'en carstgang tgi vei sasez, sies passo e preschaint scu ainten en spivel.

Igl poet era gia segls onns cura tgi el ò stgaffa chella poesia. Franc ò buglia sies sanc pi ferm ainten las avagnas e sies cor — gio mal-sang — ò battia pi ferm sa ragurdond digl taimp da sia unanza a Murmarera. — A Castiet — en mond per sasez — en reginavel cun inlimitadas libertads per en mattatsch allert e gaglert scu el era. Cò pudeva el sviluppar sia fantascheia e metter an vigour sies semis. El sa nomna sez ainten la poesia «en bung bindung». Sias asnareiettas na purtavan donn a nign, ma eran per el ena cadagna d'evenimaints. Sen chella libertad ò igl student e noviz stuia renunztgier, antrond an clostra caputschigna. I para da santeir an la sagonda strofa tgi ena frastga da sia veta tgi sa svilup-pava cun forza seia neida rotta. Igl poet sa vei puspe scu om ainten mez igl cumbat dalla veta ed er chel sto el victorisar. Gio constatescha el igls amprems feils d'argent, igls segns dalla vigliadetna.

Igl poet concluda la poesia an malancuneia e resignaziun. Scu tots umans, fiss er el sto gugent anc pi dei an cumplagna forza e vivacità, ma er per el ella neida la darandeida.

Chegl è la metamorfosa, igl curs e la midada ainten la veta, la levada e la carn adeida, la nunmidabla veia signeida digl Stgaffeider.

Ils dus Reins de tgina

Rein anteriur — Rein posteriur — Lur auas, lur vals

Alfons Maissen

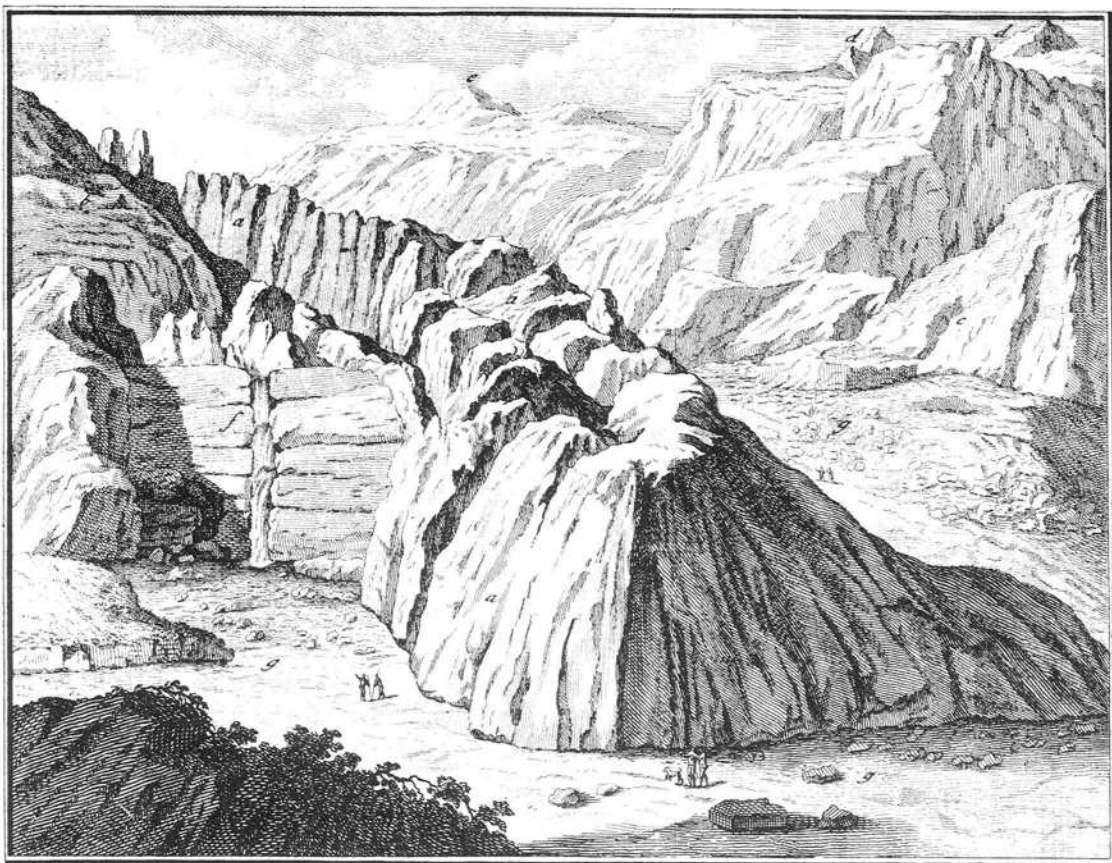

Gravur «La Punt» cun las duas punts, seniester sur il Rein anteriur, dretg sur ils reins reuni. Sut la puntlenn dretg ei la reunida dils dus reins veseivla. Il Rein posteriur che vegn da dretg, betta undas tochen vi encunter il grep adencugn dil Casti. — Vesta enviers Cuera, seniester la spunda dil Calanda, dretg el funs il «Mittenberg».

Generalitads

Questa emprema emissiun risguarda ils vaus, las auas, ils funs e la structura geologica dil territori dils dus giuvens Reins, da lur origins tochen *Rehanau la Punt*. Dus viandonts percuoran da *La Punt* ensiviars tras la *Tumliasca*, *Via Mala*, *Schons* e *Valrein*, dus auters da Tusaun tras il Schin a *Casti*, per leu sesparter, persequipitond in la *Gelgia*, l'auter *l'Alvra*. Finalmein han dus auters pelegrins surpriu de far cuortas ceremonias culs 70 km dil Rein anteriur.

Nus vesein ch'ei tucca de serestrenscher quella gada. Ei sa mo settractar de dar ina cuorta eglia, ina repetiziun ed in'idea de tut quei che stuess vegnir fatg, pass per pass, per enconuscher dignamein nossa patria. Duas autras emissiuns che fan exact ils medems viadis, vegnan pli tard culs vitgs ed il pievel, menzionond ils bials platos, l'aulta muntogna ed il cunfar de nies pievel, finalmein allegond era monuments, art e las bellezias della natira. Tut mo alla bahutta, savend ch'il temps ei cuorts, las enconuschientschas geografic-geologicas pintgas.

D.H. exc.

*Le Rheinwald Gletscher im Paradies;
près la Source du Rhin.
Dans les Grisons.*

*Der Rheinwald Gletscher im Paradies
bey dem Ursprung des Hinter Rheins.*

Gravura fantastica dil glatscher Valrein el Paradis, liug de naschientscha dil Rein posteriuir.

Las tschiens valladas grischunas paran cunzun agl jester d'esser zatgei sc'in labirint. Mo era a nos scholars vegn il suadetsch dalla fatscha s'imaginond tut quella immensa varietad e bellezza de nies territorii. Igl ir a pei investigond, ei oz buca pli sigl ault dil temps. Denton, mo la ponderaziun viandonta sa porscher al giuven mat e matta cumpleina cuntentientscha, enconuschientscha e levgera de spért gieri ed olma.

Per haver 'siper la detta' las vals impurtontas de nies territorii romontsch renan predein nus il maun dretg e mettein quel ademplat silla carta geografica (skizza adattada, forsa in tec manipulada). Il det pign representa la Surselva neuasi da *La Punt*, igl anular (det digl ani) fuss

la Lumnezia, il det de miez la Stussavgia, il muossadet in paliet da Rehanau viaden ella Valrein, il polisch da Tusaun enviers il Schin (Las Moiras), Alvra e Gelgia. Per tgi che manegia ch'il det pign seigi empau pigns per la gronda Surselva, sa era prender per muster il maun seniester. Il polisch ei in um plein forza e stat visavi a quater cumpogns pli levs, denton buca meins habels. Nuot ha denton forza moventa senza la palma maun, che representa ils territorii, epi la canvia che significhescha il Rein reuniu da Rehanau tochen la menada enviers il Nord sut Maiavilla, in mantener che tegn e lai crescher viasi e viaden ils dus reins de tgina, d'origin u de fontauna.

° Jls Reins, l'Alvra e la Gelgia

Il Rein en general

Per capir la repartiziun d'in dils pli liungs, impurtonts e bials flums dell'Europa (1320 km), astg'ins buca patertgar en categorias memia stretgas. Ils Reins 'anteriur e posteriur' tochen *La Punt*, ein ils bbratschs de tgina. (Quellflüsse). Lu suonda tochen il Lag de Constanza il *Rein dellas Alps* (Alpenrhein). Da Stein am Rhein tochen Basilea vegn il flum che fa la cascada de Schaffusa, numnaus *Rein ault*, (Hochrhein). Bandunond el la Svizra entscheiva pèr la gronda impurtonza per la navigaziun. E quella gronda tilada dil Rein pulpiu vegn repartius en treis parts, il *Rein superiur* (Oberrhein), il *Rein de miez* (Mittelrhein) ed il *Rein bass* (Niederrhein, che formescha 30 km avon che sederscher ella mar nordica in vast delta ensemien culla Maas. Il Rein svizzer mesira 375 km, la part tudestga 867 km. Nus essan surstai magari de leger en cudischs tudestgs de geografia ch'il Rein neschi el Gotthard. Quei ei de capir, contemplond igl entir immens territori dil Rein. E la finala han era quels cudischs raschun. Il massiv dil Gotthard ei vast. Tuts ils flums pli gronds han ina fontauna zuppada pli exactamein definida, che mo ils indigens enconuschan. (Mira contr. Joos, p. 10)

Cuorta historia dil Rein

Gia ils Romans enconuschan e drovan quei flum per lur armadas. Cesar ha baghegiu empremas punts sur il lad Rein en Germania. El temps miez dev'ei gia grond traffic de bastiments. Oz ei nies flum, da Basilea naven la pli impurtanta aveina de traffic naval en Europa. Nus vesein aschia las veras proporziuns. Il Rein alpin ellas vals grischunas ha tut in'autra funcziun, cun tut auters aspects de diever e de bellezza. El dat denton l'entschatta. Cu, co e

pertgei che quei flum ha gest priu quell'as direcziuns ein damondas beinduras hanadas della scienza geografica e geologica.

Il num dil Rein

A Rassuts, Rumbettel, cuolms sper biars auters silla costa seniastra dil Flem sur Breil, gin ils mats de cuolm «nus mein giu Rein», giu Rumasal per far enqual dagretta. Pia era l'aua dellas vals lateralas tschontschan de 'rein'. Ton era il 'Rein de Medel' e biars auters. Rein, plaid celtic, vul dir nuot auter che 'flum'. Buca lunsch naven dalla medema idea de flum arrivein nus era cul num retic della *Plessur* (fliessen). L'aua ha giu ed ha oz in'impurtonza enorma. Flums cun num Reno etc. dat ei era ell'Italia, en Frontscha. Era leu stevan avon Christus pievels celtics.

Tgi ha dau il num? Segiramein buca pievels montagnards. Ils flums vegnan explorai dalla bassa neuasi. Da temps che nos giuvens Reins fuvan sut muntognas de glatsch, vivevan pievels ella bassa dapi tschiensmellis onns. Nus vesein denton tgei unitad ch'il liung e variu Rein, dal trubistgem d'in complicau delta ella Hollandia tochen neuasi tras muntognas selvas ha giu, survegnend dapertut il medem num. In flum grond ligia pli fetg ils pievels che quei ch'el sparta els entras sias auas de flum e de lags.

Il Rein naschent, culs territoris che nus lein tractar cuortamein, ha entupau il carstgaun pèr avon forse 4000 onns. La davosa glaciaziun ha stuiu ceder avon, e quei ha giu num «Vus» sch'ins patratga che avon 15 000 onns il glatscher renan tunscheva tochen giu el nord dils cantuns de Turitg e digl Aargau.

Igl Ragn posteriur

da Cristian Joos, Cuera

Digl sieus liac da naschientscha tocan or a La Pünt noua c'el s'unescha cun igl sieus frar da la Surselva, parcura igl Ragn posteriur egn peer vals, numnadameing la Valragn, Schons, la Tumleastga — Mantogna ad igl Plàn. Quellas vals en vagnidas furmadas digls sglatschers tschessos, c'amplanevan a curvatavan egn'ea ellas, ad antras l'erosiùn digls cualms. Ir suainter igl Ragn aint tar la si funtana e sco ir seper egna stgeala: Igl amprem scalem cumprenda igl Plàn, la Tumleastga a la Mantogna. Igl zap ansei e da far tras la cavorgia da las Veiasmalas. La Val Schons e igl savund scalem. Da là va'gl ansei tras la cavorgia da la Rofla, par rivar segl tearz scalem, an la Valragn. Tranter igl fùns da la val ad igl sglatscher digl parvis e anc egn'ea da passar egna stretga, la cavorgia da Zapport.

Igl Plàn

Cun ir da La Pünt davent anaint ancunter la Tumleastga passa igl Ragn duas vischnâncas digl Plàn, Panaduz a Razen. Igl flem cura suainter igl pe d'egn detg dies da muntogna, an egn litg lartg, ca schea blear ple bass ca las duas vischnâncas. Gioun «Grava» gioda igl Ragn plagna libertad d'antschartgear la ple tgientscha veia an que foss lartg cun igl fùns da sablùn. El fa savens stierts anturn egn'insla da gera near anturn egn peer tgaglias. La «Grava» mareta da vagnir schurmageada a mantanida sco exaimpel par egna cuntrada da flem ple u mains ànc intacta.

La Tumleastga a la Mantogna:

La correziùn digl Ragn

Tocan igls 1832 era la planira da la Tumleastga curvatada da sablùn, gera e tgaglias. Igl Ragn passava noua a sco igl plascheva ad el. Tar mintg'aua grànda midav'el puspe litg. Ingenier cantonal Lanicca da Sarn à luvro or egn project par canalisar igl Ragn. Quel e vagnieu ralisò igls ons 1832 — 1843. Par c'igl fùns gudagnieu dad amaduas varts digl canal davainti fretgevel, àn ign scho inundar igl Anugl la planira searta. Que uval vean naagiou da Tschupegna a magna cun el bleara teara stgira ca satschainta dalunga c'igl uval cura ple plàn. Ascheia e tut igl fùns malnizevel va-

gnieu curvato cun teara fegna. Oz vazainsa là me ple pros ad ers an ampo gòld.

Igl Anugl

Ibl Anugl e ancunaschaint par las sias avas gràndas da ple bòld, par la teara c'el maglieva davent senzum la Mantogna a la quala el purtava giou an la planira sut Tusàn. Mintgànt stupav'el sei igl Ragn. Oz tignan rampars a mastrign igl Anugl. Els laschan betga ple curar aschi dabot l'aua a tignan anavos la glera.

Las Veiasmalas

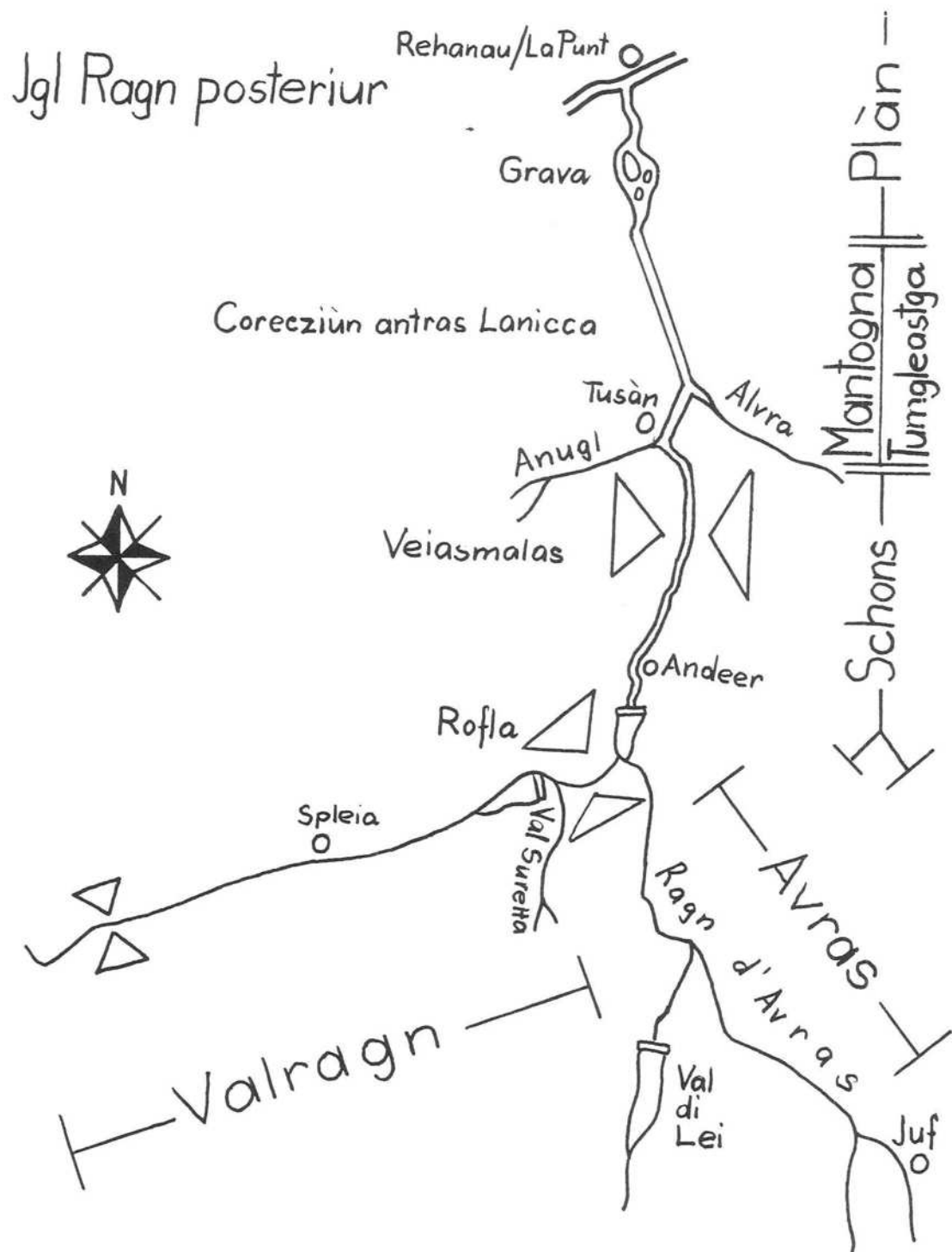
La cavorgia da las Veiasmalas e egna da las ple gràndas miracles da la natira agl noss cantùn. Cun quegl ca la platamorta e egn crap pletost lom, à igl Ragn samaglieu tras igls tschainghels ple tgientsch ca sch'el vess giou da ruir granit. Igl toc tranter Tusàn a Runtgaglia sanumna la «Rusna pearsa». Betga liensch andavains la largia da Runtgaglia stat ved la veia viglia egn ciosc, sper lez passa giou egna stgeala tar la ple stretga part da la cavorgia a tar egn peer mulegns da sglatscher Da las Veiasmalas tocan tar la cascada da Schaffusa e igl litg digl Ragn mana ple dir sco tschainghel!

La Val Schons

Tras la Val Schons cura igl Ragn tut paschevel, cunzund dalur'annà c'el e vagnieu farmo sei an egn peer liacs plenaint cun mirs da seara da las ovras electricas digl Ragn posteriur. Gest davos Andeer noua c'igl flem bandùna la cavorgia da la Rofla, satgata egna tgeava da crap. Igl sieus litg e tut plagn tocnaglia digl crap ampo vert, egn «gneis», ca vean vandieu sut igl num da «granit dad Andeer».

La Rofla

Ascheia sanumna igl zap, la cavorgia, tranter la Val Schons a la Valragn. L'antrada da la cavorgia, davos Balanburgt, e d'egn peer ons annà amplanida cun egn lai da seara. Aintantgieu que lai s'unevan ple bòld igl Ragn posteriur ad igl Ragn dad Avras. Ussa sbucan ama-

In detagl della «Grava» schurmegiada suenter Razén. (Mira il maletg p. 13)

dus directameing agl lai. L'atracziùn da quella cavorgia e sainza dubi la cascada digl Ragn. Agl stiert avànt ca las veias dad Avras a da Spleia saspertgan, stat egn hotel. Igl anteriur possessur, Cristiàn Pitschen, à furo amàn, cun punta a marti, a carpanto egn senda an la paré da davos la tgea tocan aint tar igl sagliot. Digls tains avànt las ovras electricas era quegl egn beal vurdar sco l'aua rumplanava spemànt sut la senda da la cavorgia veiador.

La Valragn

Orazum la val àn igls sglatschers scho anavos egn baricada tut natirala. Igl Ragn veva bagn samaglieu tras egn senda, cuagl tains veva ear ànc plaz egn veia an la straglia. Igl liac era sco fatg par stupar igl Ragn. Egn lai da seara ca vez'or sco egn natiral saspleia sut Sur veiadaint tocan tar igl passadi stretg tranter Sur a Spleia. Tras igl rest da la val tocan

Naschientscha digl Ragn posteriur agl sglatscher digl parvis a Zapport

Tumleasta cun igl Ragn curagieu, a la cuntrada schurmageada tranter Givòlta a Razén.

liensch davos Valragn (Hinterrhein) veiadaint fa'l betga ple grànds sagls, parsuainters tants daples segl curt toc da la cavorgia da Zapport sei tar la sia funtana, tigl sglatscher digl parvis.

La Val d'Avras

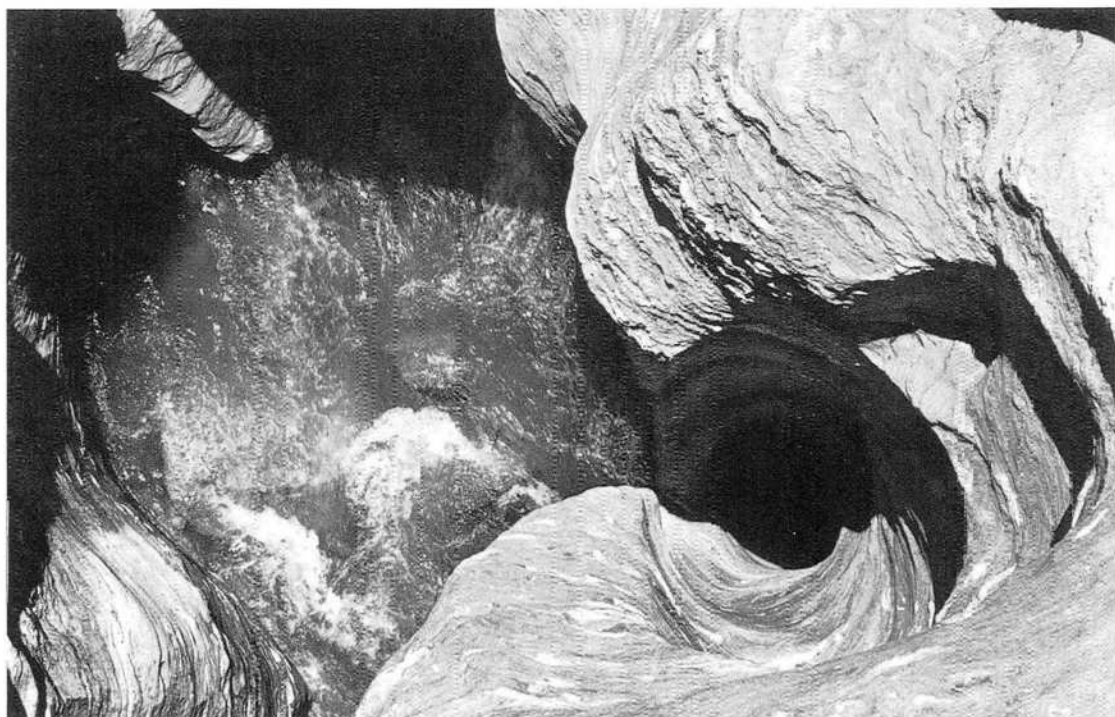
Igl Ragn dad Avras magna egn'aua zund clera. Da las Fareras veiadaint a tocan sei an

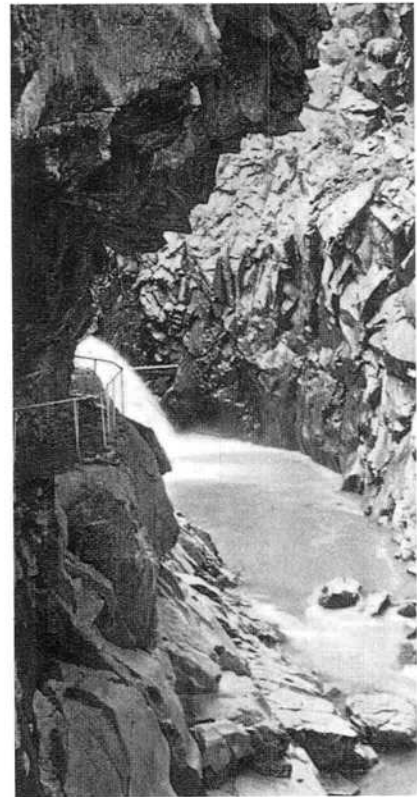
la Val sura e la val fri stretga. Dafor Calantgil stopa egn mir da las ovras igl Ragn. Tranter Calantgil a Campsut e la Val di Lei, egn val laterala, vagnida mess sut auas. Igl lai e 12 km lùng. Agl Criet sbuca igl uval da Madris, near Val sut, agl Ragn da la Val sura. Igl Ragn da la Val sura nescha liensch davos Juf, ampo ple anor prenda el ànc l'aua da Bregalga cun el.

Valragn cun igl «Rheinquellhorn»

Mulegn da sglatscher an la cavorgia da las Veiasmalas

Cascada da la Rofla

Cavorgia da las Veiasmalas

Ragn dad Avras a Campsut

Alvra — Gelgia

Franz Capeder

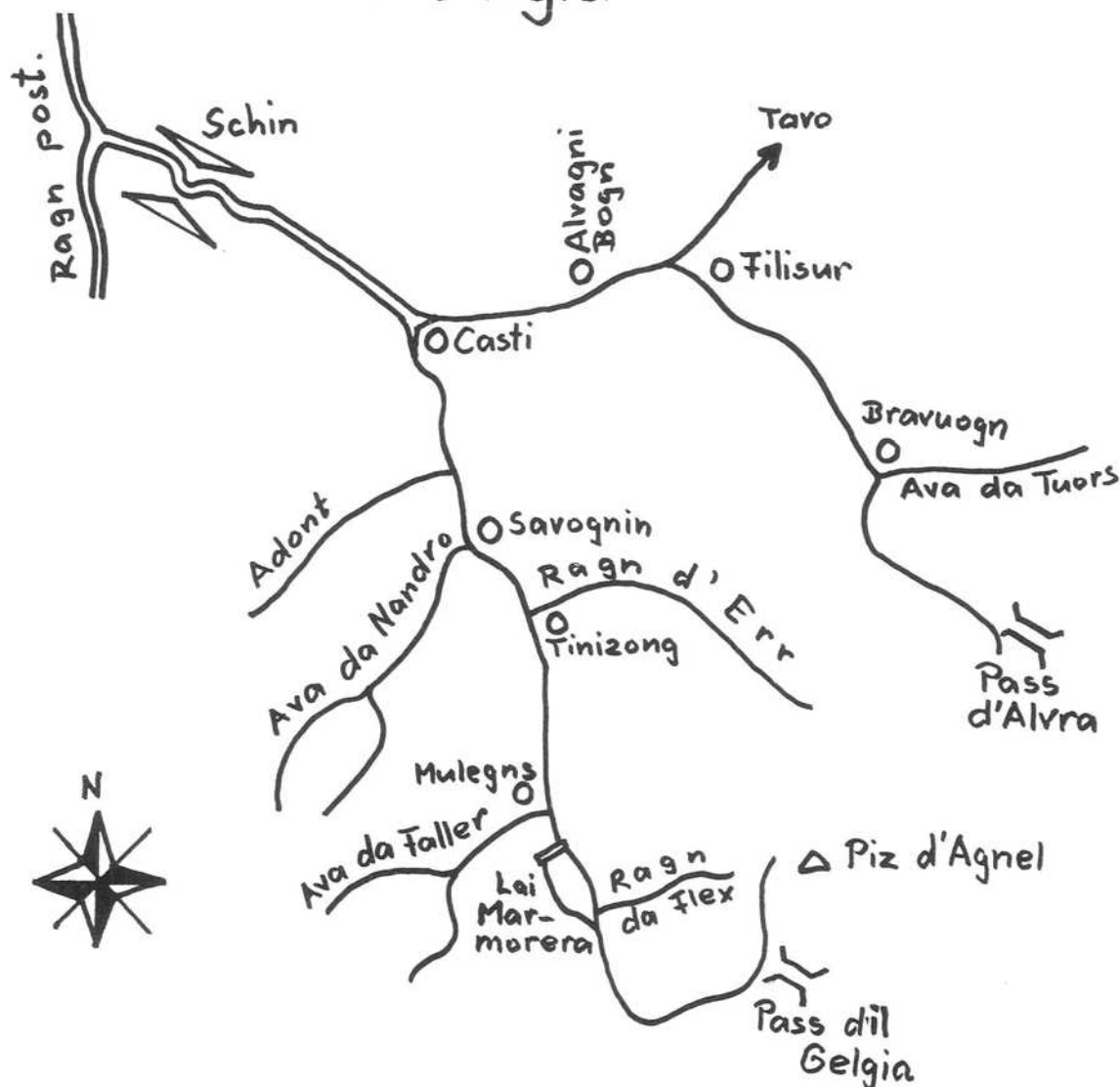
La via dil Gelgia sill'altezia dil **Crap Ses** denter Casti e Burvagn. Egliada sin Riom ed il Pez Arblatsch.

An chiet parcurs, ma tuttegnà anc cun las davosas rastanzas da stgema, tgi dareivan dalla sfulada tras la strètga digl Schin, s'unescha sot Seglias l'Alvra cugl Ragn posteriour. Sies viadi da Casti (Tiefencastel) anfignen tar la sbuccada è stentous. Stgimond e ramurond sa patta l'ava da crap tar crap e catta angal pöss ainten encal bogl funso an sies letg. Gea, ins vei anc bagn! Tranter igl Piz Curver ed igl Scalottas existiva an taimp preistoric ena fermanza. La foppa era amplaneid'or. L'Alvra e la Gelgia currivan sur Planeiras (Lenzerheide Lai) vers Coira. Geologs pratendan tgi en'ava laterala digl Ragn posteriour vegia smaglea anavos vers igl Schin e plang a plang davert la tgavorgia. Chellas creplas, per part pendicularas scu en meir on er surva-

gnia igl nom losiva. Chels da Vaz, la pi manevla vischnanca digl Schin, deian «Igl Moir». Da vigliamaintg an no manava ena veia betg carrabla da Vaz giu Tumliastga. Chel «meir» ò er do alla cuntrada tgi schea sur el igl nom «Surmeir». Surmeir cumpeggia Alvra e Surses. Igl carstgang è sa nizigia dall'erusiung e biaggia ainten chellas creplas ena veia, ena comunicaziun tranter Surmeir e Tumliastga, damaias unia la «Veia sot» (San Bernardino e Spleia) cun la «Veia soura» (Gelgia). Chegl è succedia igl 1869. Alla fegn dalla tgavorgia — vers Casti — patta igl sanctuari da Misteil sia sumbreiva ainten l'ava. A Casti s'uneschan las dus avas da Surmeir, l'Alvra e la Gelgia tar en flum cugl nom Alvra.

Pac avant chella fusiung la Gelgia bandun-

L'Alvra a la Gelgia

ga la tgavorgia da Ses. Scu tigl Schin è er la foppa tranter la Motta Vallac ed igl Crap Ses neida smagleda tras dall'ava. La tgavorgia è er cò davantada passagi. La Gelgia ò sia funtanga segl Piz Agneli ainten la grupp digl Piz Gaglia. Scu pitschen ualet cun calour d'argent sa storscha ella tras pastgeira e colms per cuntanscher Beiva, noua tgi ella survign l'amprema cumpagneia digl ual dalla Tgavretscha. La patria dall'ava èn las muntognas e tras chellas ò ella da furar e sfular per sa derscher vers la Bassa. A Murmarera amplanescha la giovna Gelgia igl lai artificial dallas ovras electricas digl martgea da Turitg, digl remi-

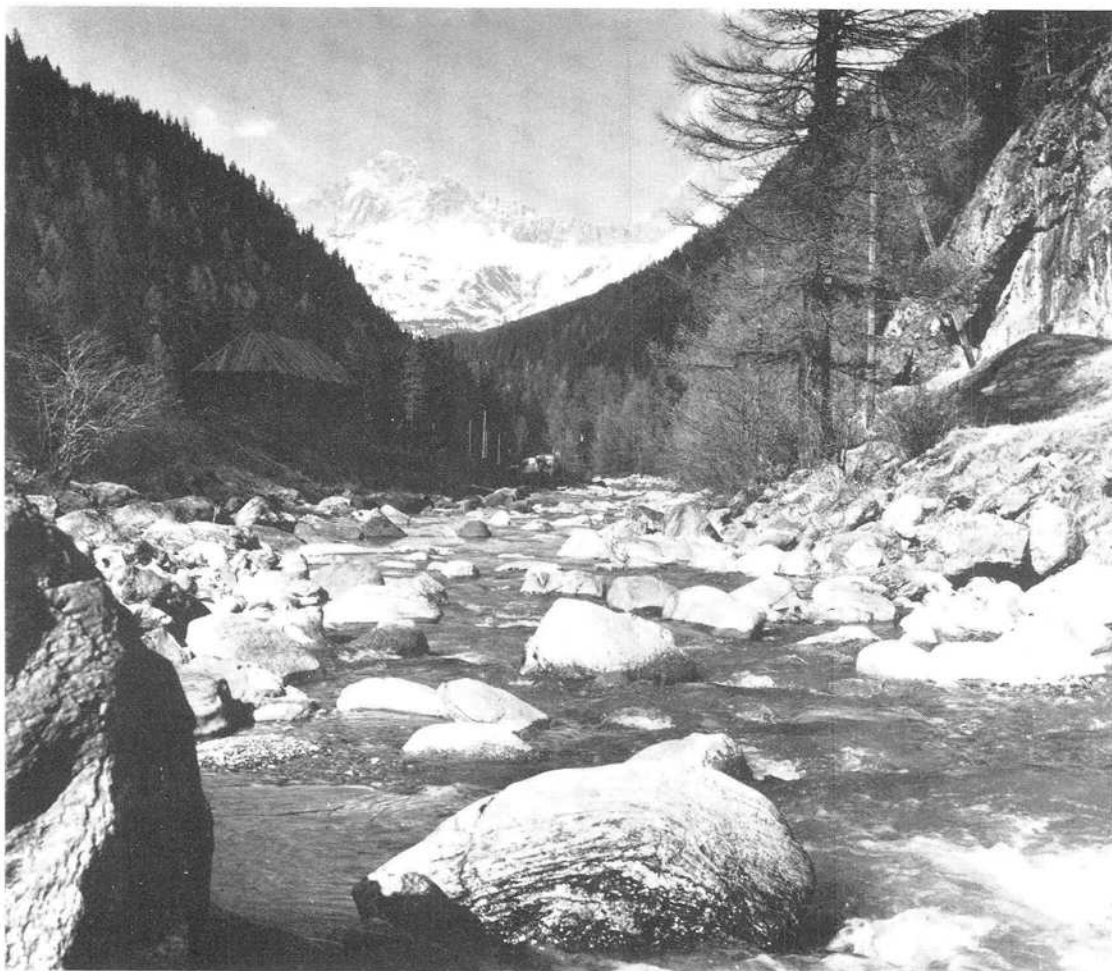
nent en lai tgi na disturba navot igl maletg dalla cuntrada, anzi sa mossa scu ornamaint seigl chegl ainten igl verd da premaveira ni igl «or d'aton». Segl viadi tras Surses parcorra la Gelgia treis tgavorgias:

Mal pass tranter Murmarera-Furnatsch-Mulegns,

Las Bouas tranter Rona e Tinizong e

Crap Sés tranter Burvagn e Casti.

Laschond anavos las imposantas muntognas da Beiva cun la dominonta Rocca-bella, ena sceneria dalla nateira da rara bellezza, sa storscha la Gelgia tras igl Mal pass. Gio igl nom è tgaparra per igl territori salvadi, crap-

La Gelgia denter Mulegn e Rona. Egliada a val sil Pez Mitgel ed il fil colligiont vi sil Tgiern de Tinizun.

pous ed indignia. Oz — siva dall'erecziun dall'ovra electrica — i gl quantum d'ava è restranschia, pitost en ual. A Furnatsch univa avant onns ena punt da lenn las dus rivas dalla tgavorgia dalla Gelgia. Ainten igls onns 30 da chest tschentaner, cura tgi la veia da Gelgia è neida adattada agl traffic carschent, ò chella punt stuia far plaz ad ena taia da crap. I s'anclei tg'ella na correspondiva betg ple allas relaziuns da traffic tgi on digls ez onns gia en svilup quasi explosiv, ma i vess valia la pagna da plazzar ella scu pardetga digl taimp passo ainten en li vischinant.

Causa dalla mancanza dad ava n'on igls possessours digl fons dallas Paleis da Rona betg da veir chitos, tgi la Gelgia inondescha la planeira. Lò noua tgi numerous pestgeders

pruavan avant onns da recaltger encal bela litgiva, sgargoggia angal ple en ualet. Vantatgs d'en mang e disvantatgs da l'oter!

Igl ual da Livizung tgi sbucca a Rona ainten la Gelgia dat ad ella carschientscha per traversar stgimond e per part an profunditad las creplas. Ansemen cuagl retg ual d'Err tgi s'accumpogna a Tinizong cun l'ava principala spigianta la Gelgia a Tinizong ansemen cun l'ava dalla gallareia las turbinas dall'ovra electrica. Scu feil blo sa storscha la Gelgia tras la sola dalla val da Sotgöt anfignean Burvagn, noua tgi ella vign puspe farmada se tras en lai artificial. Tras la strètga da Ses passa oz pac ava. Angal chel quantumet na fiss betg sto agl cass da smagler or la sfendaglia. Passond igl Crap Sés n'ans saintigl betg ple chel-

la musica tgi tunava avant se dalla tgavorgia. Chietta e metta sa semgia chella da taimps passos e dad avas starmantousas. Uscheia sa meidan las relaziuns.

E puspe cuntanschignsa chel puntg, noua tgi la Gelgia, scu losch ragn d'eneda, surdad sies nom a sia pi ferma sora, all'Alvra.

Igl Schin

Dalla vista digl traffic anor egl ena remarcablada tgi n'è betg nia biagia pi bod almanc digls Romans ena veia carrabla tras igl *Schin*. Chegl è angal da declarar uscheia, tgi la veia commerciala manava sur *Lantsch/Lai* a *Coira*. Chella mancanza da comunicaziun tras igl Schin è forse er stada igl moteiv tgi la clostra da *Misteil* è nida biageida ainten chel anglar. Da chella vart na vevigl betg da tameir invasiuns d'inimeis.

La pi gronda sfendaglia è bagn chella tranter Alvaschagn e Solis. Ossa uneschan treis

ponts las dus rivas. L'amprema è stada la pont dalla veia carrabla tras il Schin, biageida 1868. Dasperas è la pont dalla veiadafier retica construeida tranter 1900 e 1903. Chellas dus ponts vegnan purtadas d'en losch e bagn constuia artg an meir da crappa tagliada, cun ena la-dezza da 42 meters. Chegl è dus monuments per lur constructours, tgi vegnan adegna puspe fotografos scu ena raritad.

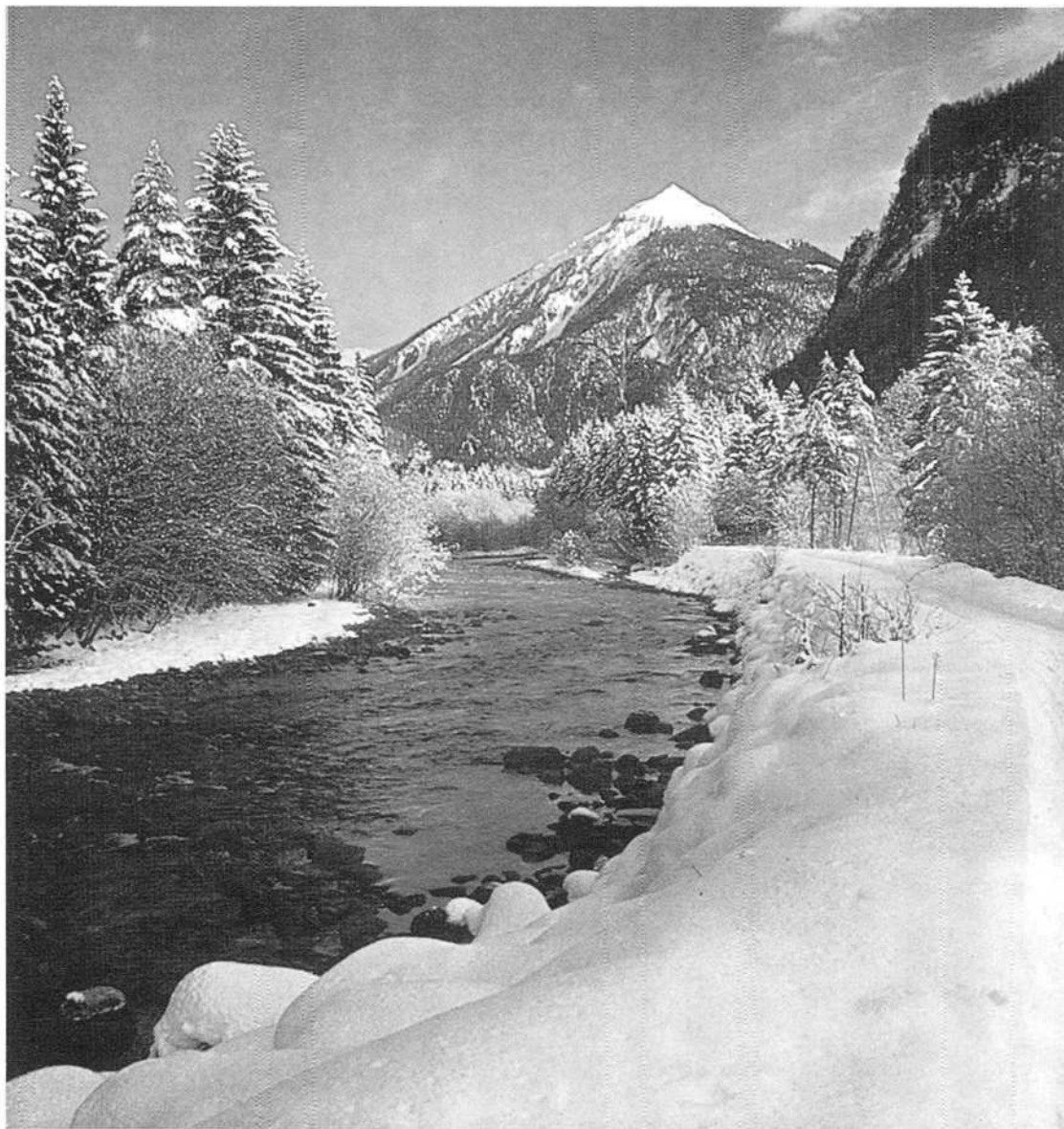
La terza pont è chella dalle veia nova da tottafatg otras construcziun. Esteticamaintg paradeschan las duas ponts viglias anc ossa pi bagn tgi la nova.

Ainten la stretga digl Schin sche la fracziun *Solis*. Ella consista angal or da pacs bietgs, trantar chels chel dalia staziun dalla veiadafier. Chella staziun sarviva avant allas vischnancas *Stierva*, *Mot* e *Vaz*.

Per la veia nova tras la tgavorgia sa mossa il fundamaint per betg favorevels. Gl'è è bler tarratsch muaditsch, tgi sbassa an en contin. Er las creplas on lur secretezzas e misteris tgi fon chitos egls geologs.

La Val Alvra

da Christian Schnöller, Casti

L'Alvra cun igl Piz Muchetta

La Val Alvra o sia antschatta agl pass d'Alvra. Ca. 2 kilometers sot igl pass sa stenda ena planeira. Chest territori sa nomna igl «Crap alv». All'antschatta da chesta planeira sgargoglian dus funtangas. Ellas amplagnan oz dus bels laiets. Pi da bod inundavigl la planeira, uscheia tg'igl antier flatg era ena gronda

pale. Cun correcziuns ins ò oz gudagnea ena bela alp. Alla fegn digl plang «Crap alv» agl our dretg nescha ena gronda funtanga. Igl e la tgigna dall'Alvra. Frestgamaintg corra noss' Alvra an direcziun nord-vest tranter zundrigna vers en sagond plang. Lo vign ella gio arretada e nutrescha igl lai artificial da Palpuogna.

Anromo d'en gôt da lareschs davant l'imposanta pare digl Piz Ela sa preschainta chest laiet scu ena pedra custevla an nossa val.

Strousch en kilometer pi a val schean an ena foppa las culegnas Preda e Naz. Igl e las acias da Barvogn. En bel gôt masdo da pegn e laresch circumdescha chest li. A Naz l'ava dalla Val Mulix sbucca an l'Alvra.

Cun forza sborfla l'ava ca. 3 kilometers giu per ena stretga val. Crappungs da granit d'Alvra calman sies correr furious. Dretg e sanester sa dolzan ertas creplas se cunter igl Piz Muot e la cadagna digl Ela. Igl gôt partgeira stradung e veidafier da lavegnas. Lò noua tg'el disdei sia protecziun, on cantun e confederaziun investo milliungs per rampars e galerias.

Ossa suonda la largia da Barvogn. La vischnanca da Barvogn o mantignia sies character puril malgro travagl turistic da stad ed anvien. Da vart dretga sur Barvogn schea Latsch, igl idillic lia puril, sen ena terrassa. Pi vers mesanotg sur igl crap da Barvogn cattaing la vischnanca da Stugl.

Dus imposantas vals lateralas sa dervan a Barvogn: la Val Tuors e la Val Tisch. Tranter chestas dus vals stat igl Piz Darlux, igl qual

Preda e Naz cun l'Alvra

porscha ozande en ideal territori per sport da skis. Vedvart, agl sid da Barvogn, sa dolzan igls corns da Barvogn, dominos digl imposant Piz Ela. Ansom la foppa da Barvogn l'Alvra croda tras la fonsa tgavorgia digl Crap da Barvogn giu ainten ena val da strousch en'oura lunghezza. Sias costas èn teissas e portan en gôt spess.

Nous rivagn a Filisour. Filisour schea sen en nas tranter l'Alvra e l'Ava da Tavo agl pe digl Muchetta. Cò la val meida sia direcziun e sa stenda vers seira. Ella è ossa per gronda part pi slargeda. La costa sanestra è teissa e da sias vals igls uals portan ploma material. Gliunsch seador targleischan igl Corn da Tini-zong ed igl Piz Mitgel.

Igls lis Bogn, Surava e Casti sa cattan ainten la sola dalla val, las vischnancas Farera, Alvagni, Brinzouls, Lantsch e Vaz schean sen terrassas suglialeivas alla dretga.

Digl taimp archaic l'Alvra curruva anc sur chestas terrassas e sur planeiras vers Coira. Igls glatschers ed igl flum on successiv furmo ena val pi fonsa ed uscheia laschea anavos chestas belas terrassas.

Lai da Palpuogna cun Piz Ela

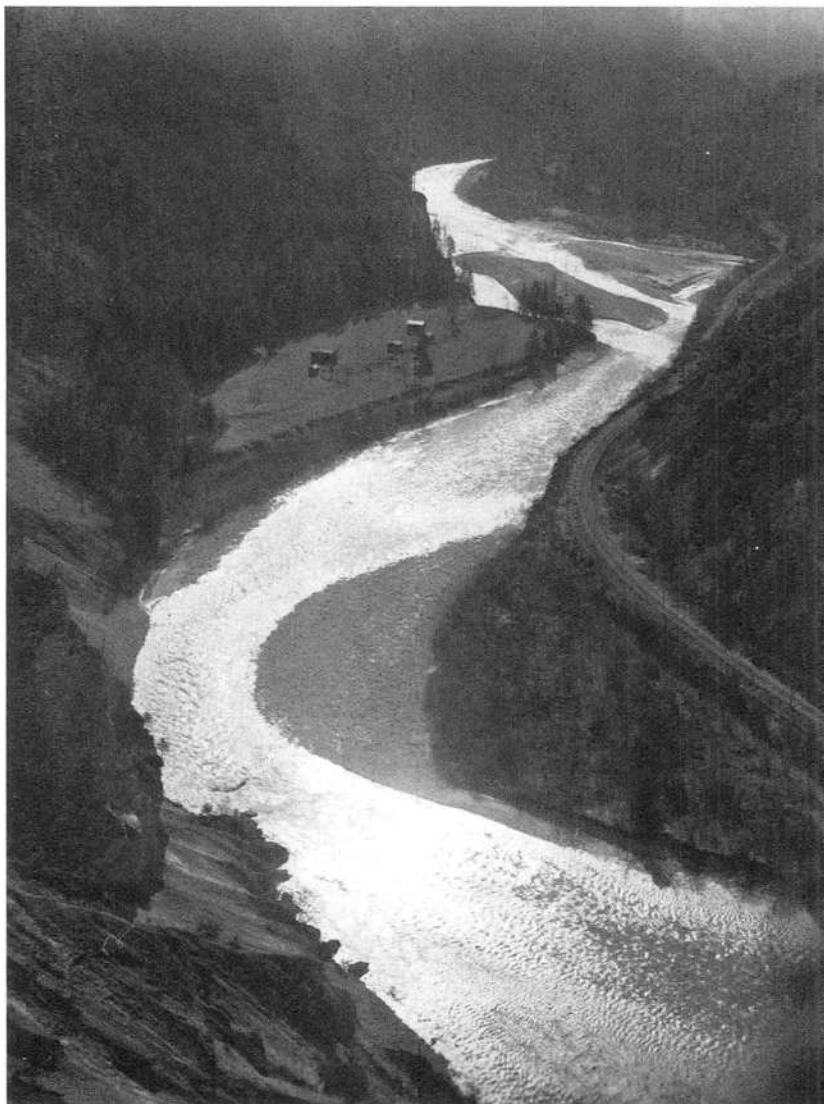
La part soura dalla Val Alvra cun Barvogn

Alva a Solas cun igl viaduct da la veiafier retica

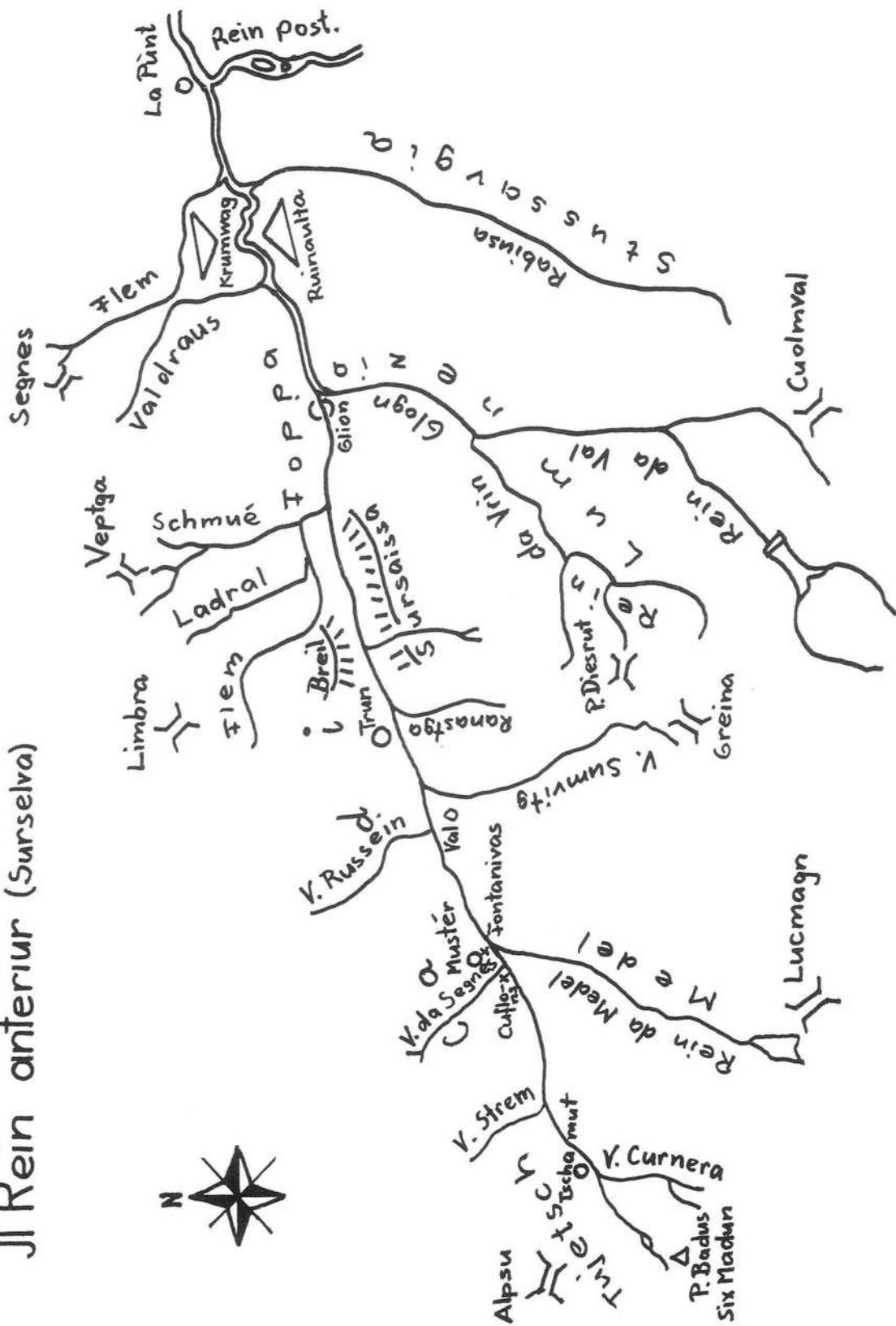
Il Rein anteriur

Augustin Manetsch Alfons Maissen

In interessant ed impressiunont tschancun dil Rein
tras la Ruinaulta

II Rein anterior (Surselva)

Il Rein anteriur I

Alfons Maissen

Il Rein a Trun, pli baul liug renomau della pesca de scaruns, oz impedida. Vi seniester sur Trun la Val della Ferrera.

Per empernder d'enconuscher veramein bein nossa patria tucc'ei ded ir bia a pei, mo buca a palandrond alla cumadeivla. Per metter sut-tapei tiara interessanta e pauc isada, hai num ver bunas scarpas, senn per la sorpresa e per la scoperta. Territoris de quella maniera dat ei senza ditg encurir, leu nua che buca minga cuc avanza e calzerescha.

La reunida dils dus Reins de tgina, ils dus respectabels bratschs de fontauna, che ha liug a *Rehanau La Punt*, deigi esser il pugn de partenza per entscheiver il viadi d'exploraziun. Igl emprem stuein nus examinar in tec pli datter la reunida dils dus famus flums, e quei buca mo da bialaura la stad, mobein en tuttas burascas e diversas stagiuns. Bialauruna che

luenta la primavera anetgamein las neivs digl ault, ruhas malauras e pluvials che fan crescer las sepugnadas dils dus cumpogns! L'amicabla sentupada semida lu magari anetgamein en adversidad e lutga hanada. Tgi che ha giu la cletga de contemplar in'aua gronda, per exempel quella de 1927, senta aunc oz sgar-schur e trembletga ellas combas.

A Rehanau, gest silla cantunada davon il casti, el dretgangel della reunida, secatta in grep adempéz ed adencugn sco in rempar. El formescha circa il confin della gronda bova prehistorica de Flem da vart orientala. Il grep blut de fundament vegl e franc, ei sbuccaus da sias davosas restonzas da bova. Da cheu anora va il viadi en cuortas targidas viaden encunter

la *Cavorgia dil Rein*, dapi enzacons decennis numnada la *Ruinaulta*.

Mo nus sentardein aunc in mumenet sin ina dellas punts sur ils flums de reunida. Pertgei cheu ei il liug nua ch'ils Reins reuni entscheivan lur vera cuorsa tocca mar. Quei para a nus ina pretensiun fasierlia e remarcabla, per nus che vivin el territori dils dus Reins de tgina. La scienza geografica vesa la caussa en autras proporziuns e categorias, pli vastas, e considerescha las duas curegias de flums tochen giu Rehanau per avas de naschientscha e preparaziun pil grond Rein che siderscha suenter ca. 1200 km de cuorsa ella Mar nordica.

La *Punt* ei pia, cun sia confluenza, in dubel pugn de partenza; flum reuniu engiuvians adina danovamein spisgentaus cun affluenza, ensi viars la frastgaziun che daventa pli e pli fina, che lai tonscher ils dus frars cun lur numerosa figlialanza de fadetgnas tochen siado ella regiun dils glatschers sempiterns.

La reunida dils dus Reins para en temps ruasseivels sco il dar il maun de dus buns cumpogns. Mo paupra cu la malaura arriva, lu vegn la manutta strenschiada, ils cumpogns peglian in l'auter entuorn veta, fagend a bratsch dil bi e dil bien. Mo en quei liug idillic, giu bass sut las punts, vegn il grondius aspect della natira buca turmentaus d'inundaziuns. Tut ei serrau e cadenu. Parts aviar-tas vegnan scudihadas!

Per ir dalla val anteriura siado vein nus pliras pusseivladads, dalla vart dretga sur *Panaduz*, *Versomi* e *Glion*, silla spunda seniastra sur *Trin*, *Flem* e *Glion*, oz vias carrablas, passadis enconuschents gia el temps miez.

Denter La *Punt* e *Glion* secatta ina dellas pli remarcablas cuntradas della Svizra. En tut e dapertut sefa valer la transformaziun d'in toc vallada de 15 km lunghezia entras la bova prehistorica de *Flem*, succedida avon bia mellis onns. Quei fenomen ha straviult totalmein il spazi, principis e la struttura normala della vallada renan-anteriura.

Da *Panaduz* vegin nus, suenter in uaul incantont, spert viaden en crests e vallàs quasi labirintics cun las pli remarcablas formaziuns bizaras e grotescas. Las surpresas prendan maina fin, cunzun sch'ins ughegia de passar giudvart la via, vi sils aults urs d'in Rein scavau e sfunsaus, ni sin crests, piramidas e spundas teissas della *Ruinaulta*. Mintga tschien pass porschan novas vestas, novs deletgs. Sigl ault seslargia l'egliada giu ella val profunda dil Rein che serpeggia entuorn cavorgettas ed Islas. Las spundas niuas de rida e de

caltschina, meinsvart surcarschidas d'uauls, scavadas da cuvels, tgamins e stretgs vallets, tut quei cudezza nosa egliada! In mund tut jester compara, varga e svanescha, sco sch'ins fuss sfundraus en selvadiadads de stgirs continents. Sclaridas de sulegl che fan tuttenina replender en clarezia ils contrasts dils stgirs uauls e dellas claras cavorgias, niuas e criuas.

La *Punt gronda* de *Versomi* fa sgarschur a bein enqual jester buca disaus cun tala selvadiadad — per nus in deletg de cursadas cun velo d'avon 60 onns, reminiscenzas d'affonza adina rnuvellontas. La *Punt* aulta de *Versomi* tschabergala in'aulta e stretga val savens buca maneivla, sut ruhas cavorgias, e tgi legna da leu anora danunder che quell'aua savess derivar? L'egliada ei memia cuorta. Tiara incognita, era per nus della tiara! Pèr in viadi viaden ella *Stussavgia* savess dar pli clara risposta. La *Rabiusa* rabiescha independentamein. Da mellis onns enneu adina la medema melodia che rebatta tras ils uauls, lu ramurs e sfraccass, tut tenor las auras e las lunas della natira.

Il viadont passa *Versomi* senza entrar ella *Stussavgia*. Da plirs aults anora sepresenta in grondius mirar vi sin tschella vart della vallada renana, vi encunter il *Crap de Flem*, encunter l'aulta muntogna, vitgs ed uclauns. Da lezza vart ei oz la via gronda en moda. Mo sche nus lein arver l'egliada engiuvians, el funs della vallada, sepresentan meinsvart grondas difficultads. Uauls e crests stai bess in sper l'auter sco en panuglias dalla bova de *Flem*, cuvieran ils vaus dalla mira. L'entrada dil *Flem* neuagiu dal Segnas enqueran ins adumbatten en directa lingia viagiu el Rein. Sia sbuccada ei semeglionta a quella della *Val Versomi*, spostada entras las sballunadas centralas della bova lunsch giu encunter damaun. Il medem proceder ei succedius culla *Val de Laax* (*Val Draus*, *Val Mulin*), era leu ha la massa centrala della bova renviu ferm il vau siado encunter sera. Tgi enconuscha buc l'immensa scavada della *Val de Laax*? Ils dus uals, ni plitost darguns, il *Flem* ed igl *Ual de Laax*, neschan egl ault dil Segnas e caminan in tschancun buca lunsch in da l'auter. Pli baul, avon forse 10 000 onns, vessen els saviu haver il medem vau, la bova denton ha sfurzau els de secavar afuns ellas periferias. Els sbargattan aschia maximalmein e sebettan lunsch in ord l'auter el Rein.

Nus supponin che ils scolars seigien enconuschents culs fatgs pli precis della *Bova de Flem*. Sias davosas restonzas encunter sera ein d'anflar el contuorn de *Castrisch* e *Sagogn*.

Per ir siado ella Foppa ston ins gl'emprem ascender. Quei ei normal. Mo da *Versomi* e *Flem* dat ei nuot auter che descender ina partida tscheins meters per arrivar ella biala, vasta e fritgeivla Foppa.

In aspect tut aparti dat gest avon Glion (Casanova) la reunida de *Glogn e Rein*. Gia vegls viagiaturs e cronists (Sererhard), che han observau cunzun da malaura, las differentas auas che quels dus flums portan. Il Glogn che vegn dal sid sebetta da costas viaden el Rein. Si'aua ei stgir-grischa, savens ferm lozzada, il Rein denton seprenta savens cun ses eglis blaus, flessegiond cun maiestad dalla planira viado. Dis de plievgia ei il contrast dellas duas auas schi gronds, ed il stausch dil Glogn schi massivs che las duas auas formeschan aunc ditg suenter en lur letg communabel ina clara sdrema de confin. In renomau scribent ha manegiau che quellas duas auas el medem vau hagien dau l'idea dellas colurs grischunas: *grisch, blau* ed *alv*.

Sco il plaun della *Tumliasca* ha era il conuorn de *Glion*, il delta dils dus flums, caschunau grondas calamitads cun auas grondas. Il Glogn cun sias auas cuttas stuess carmelar nus viaden en quella grondiusa val, la *Lumnezia*, de respectabla lunghezia e de gronda impurtonza. Da quella urdadira acquala seschasen concluder las vals spuretgas dil Signina, la movibladad de grondas spundas della *Lumnezia* sura.

In aspect tut special presenta adina puspei il *Pez Mundaun*, il *Pez Ault*, il *Terri*, il *Tumpiv*.

Per mo risguardar la structura della tiara, croda en egl tut aparti a *Starpunts* il «rep» transversal sil qual ins observa il casti dil Munt s. Gieri. Sco ina culissa para quella barricada, ed era cheu vein nus in fenomen che pertucca las cuorsas sviadas de vals ed uals. Quei ei tut succedi avon biars mellis onns, boas ed immens glatschers che han luvrau vid nossa cuntrada, splanau suro cuolms (*Pez Mundaun*),

rodundau, scalems e planiras de vallada (La Foppa). Interessant ei il fenomen dil «Flem» che nescha ella *Val Frisal*, che veva avon millieras ded onns siu vau directs viers *Tavanasa*. Svaris e lunas de natira han pli tard menau il *Flem* de Breil dal *Plaun Rueun* viado e davos il *Munt s. Gieri* vi per retscheiver il *Ladral* giu ella profunditad della cava zuppada davos il crest. Quels dus flumets, (il num *Flem* dat d'entellir la derivonza) il *Flem* ed il *Ladral*, vegnan lu tschaffai dal Schumé, ual che vegn neuagiu dalla *Val de Pigniu*. Aschia sederschan treis uals de vaglia, suenter viadis misterius, reuni e ferm cul num *Schmuer* el Rein anteriur.

Nus astgein buca emblidar igl effect che il «*Lag la Foppa*» prehistoric ha giu silla formaziun della Foppa e della *Val* renana insumma. El mava tochen circa Trun e tunscheva in grond tschancun viaden ella *Lumnezia*, *forse* tochen *Uors*. Ils uals eran lu pli cuorts, formavan cun lur material deltas, ils quals ein aunc oz fetg bein veseivels (Sevgein, *Plaun de Saggogn*, delta dil Glogn, della *Val de Schluuin* etc.).

In auter aspect remarcabel dattan las *Paridialas*, denter *Rueun* e *Tavanasa*, ina cuntrada digna de schurmetg, de paus e ruaus.

Era la *Sursaissa* betta neuagiu da siu renomau plattiu auas el Rein. Tgi che contemple-scha quella teissa spunda, ils *Sais* ed uals sin greppa, vesa dado e dadens *Tavanasa* restonzas dell'immensa forza devastonta dils darguns en malauras. Punts smenadas vi sur riva sco de far nuot a *Tavanasa* ed a *Zignau*, casas mazzacradas, pradas smesadas! Igl onn 1927 dat aunc oz avis cun enzenas dils sgarscheivels dis a *Tavanasa* e della *Zavragia* a *Zignau*. Cun agid de nova tecnica, de subsidis ed agids cumineivels eis ei reussiu silmeins per part de scungirar ils prighels de boas, lavinas ed auas grondas, treis elements che cavan in l'auter las fossas.

Il Rein anteriur II

Augustin Manetsch

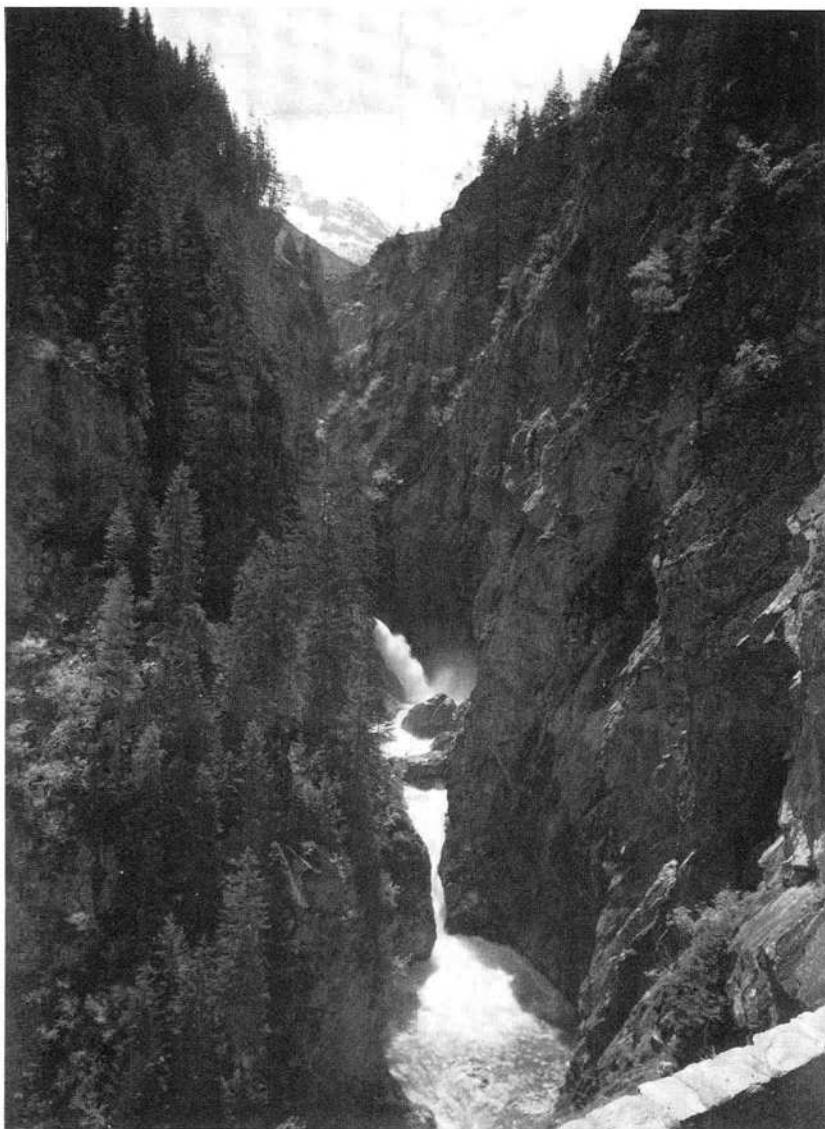

Il Lag da Toma. Davontier las fontaunas e dutgs che culan el lag. Videm il Lag passa il giuven Rein la stretga per entscheiver sia liunga cuorsa.

A Cahuons sper Surrein sbucca il Rein da Val Sumvitg el Rein anteriur. Avon che vargar enasi lein nus dar ina eglia da Val Sumvitg en, quella val laterala da vart dretga dil Rein che porscha tons encardens genuins. Nus sefermein cuort a Val en in uclaun habitaus igl entir onn. Ina curteseivla ustiera raschuna bugen dils avantatgs e disavantatgs ch'ina dimora isolada porscha. Empau pli anen passein nus sper ils bogns da Val Tenigia ora che han dapresent deplorablamein puspei stuiu serrar las portas. Entadem la val, avon che surmontar in respectabel scalem si en viers il Plaun dalla Greina, contemplein nuslas cascadas selvadias dalla «Frontscha». Per tgi che vul sefatschentar empau pli detegliada-

mein cun la Greina, cussegliem nus il cudisch «Il clom dalla Greina, Greina, Wildes Bergland» da Bryan Cyril Thurston. Quei cudisch ei cumparius tier las ediziuns Desertina a Mustér e duess buca muncar en ina biblioteca da scola.

Mo nus lein returnar a Surrein. Il num Surrein di bein tut, mo lunsch sur il Rein schai il vitg buca, perquei ch'il Rein metta adina puspei casa e clavau en prighel cu el meina aua gronda. Ils da Surrein che valan per gliend fetg inschignusa vegnan denton era a frida cun quellas difficultads. Vargond il vitg da Cumpadials ch'ei circumdaus da pumera vegnin nus siaden encunter la greppa avon la Punt Russein. Quella greppaglia sparta il cu-

Sisum la Val Medel. La schinumnada cavorgia e cascada dil Fumatsch sper Sogn Gions. Oz tonscha l'aua strusch pli per la pella cumpleina de pli baul.

min dalla Cadi en Sursassiala cun las vischnauncas Mustér, Medel e Tujetsch, ed en Sutsassiala cun las vischnauncas Sumvitg, Trun, Schlans e Breil. Leu nua ch'il Rein da Russein sbucca el Rein anteriur contemplein nus ils treis renomai viaducts, numnadamein la punt dalla viafier, la punt dil stradun e la punt veglia da lenn che vegn renovada dapresentamein cun bia capientscha ed idealissem.

Da Cahuons (895 m) entochen Fontanivas (1050 m) a Mustér ha il Rein buca pendenza da num. Quei ei in bellezza liug da cuorsa

liunga, ed ils davos onns tegnan las uniuns da cura e traffic aviert cheu loipas ch'ei zun bein frequentadas. La stad san ins contemplar allas rivas dil Rein ina vegetaziun tipica per rivas d'in flum, en special l'ogna e flurs alpinas ch'ei vegnidas sco sem guiado dils aults e secasadas cheu.

Fontanivas (cumpareglia fontauna!) ei ussa ina renomada piazza da campar. Mo la primavera ditg avon ch'ils jasters vegnien, tegnan raunas e rustgs cheu lur concerts. Anno 1954 ha il Rein midau bia palliu en grava, aschia

Il davos tschancun dil Rein de Medel. Ella spunda dretg las buccas dils renomai tunnels della via dil Lucmagn tras las Ruinas.

ch'ls amfabis ein vegni privai da bia territori. Ei vonza aunc entgins bials plazs, sch'il maun dalla tecnica destruescha era buca aunc quels. A Fontanivas admirein nus duas flurs, il mimulus guttatus (Gauklerblume) che regorda cun siu vestgiu mellen-tgietschen-gagl il vestgiu d'in harlechin. Dil reminent ei quei ina flur

importada ord l'America dil nord. L'autra flur «Sonnentau» producescha sin la feglia in secret che semeglia curals da rugada. Insects che setschantan sin quella feglia ein piars. Els restan taccai e vegnan consumai dalla plonta.

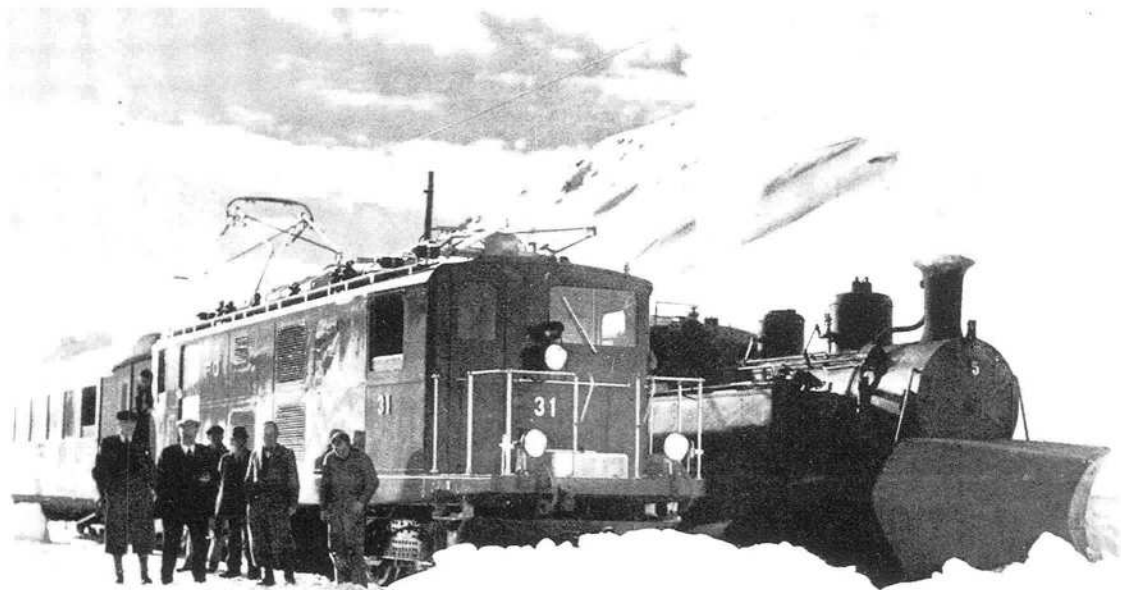
A Fontanivas sbucca il Rein miez el Rein anteriur. Nus suandein igl emprem il Rein miez viadenasi encunter la Val Medel. Cheu surmunta il Rein ina gronda pendenza che semuossa principalmein en treis grondas cascadas. Tgi che vul guder la bellezza dallas «Ruinas» duei ir a pei da Mustér a Curaglia, ni il cuntrari. Il giug sfrenau dallas auas san ins contemplar ussa, suenter l'erecziun dils implonts electricis, mo dis da dracca cu il Rein meina aua gronda. Arrivein nus sil Son-tget en vesta dil Péz Vallatscha semida la culissa totalmein. Praus grass els plauns e sin las plauncas, praus maghers, mises ed alps sepresentan agl egl. Enasi sur Acla viaden encunter Pardatsch fa il Rein aunc in sgar-scheivel segl sur il Fumatsch. L'aua dalla cascada vegn siglientada ad ault, e daluntsch cartessen ins ch'ei seigi in fem che sesaulzi encunter tschiel. Arrivai sil Pass dil Lucmagn mirein nus encunter sid-ost e tscharnein gest avon nus il Péz Valrein (Reinwaldhorn), leu el territori nua ch'il Rein inferiur nescha. Nossa cuorsa dil Rein enasi ei denton aunc buca finida. Avon che bandunar la Val Medel les-

sen nus aunc far attents sin la publicaziun da prof. Paul Tomaschett «Punt Pali-Crap-Punt Romana» comparida el Calender Romontsch 1978.

Nus returnein a Fontanivas per suandar il Rein anteriur entochen sil Lag Tuma. Gest suenter Fontanivas traversein nus ina Cavorgia meins selvadia che las Ruinas, la Scaleglia (crap scalegl) ed arrivein a Cufflons. Cufflons deriva dil plaid latin «confluera/confluens» che vul dir sbuccar. Cufflons ei leu nua ch'il Rein da Segnas sbucca el Rein anteriur. Il num Cufflons anflein nus aunc duas gadas sper il Rein, mo bia plinengiu, numnadamein leu nua che l'Aara sbucca (Koblenz) e nua che la Mosel sbucca (medemamein in Koblenz). Mond tras in liung territori, numnaus las Cavorgias arrivein nus ella Val Tujetsch, la patria nativa dil Rein. Senza pli grondas difficultads arrivein nus a Tschamut, igl emprem vitget spel Rein. Da cheu va ei lu siaden bien e teis encunter il Lag Tuma. Dapli dalla Val Tujetsch e dils auters loghens menziunai udis vus ella emissiun proxima ed en las emissiun suandontas che stattan sut in auter aspect.

La viafier Furca–Alpsu

da Mario Gadola, Mustér

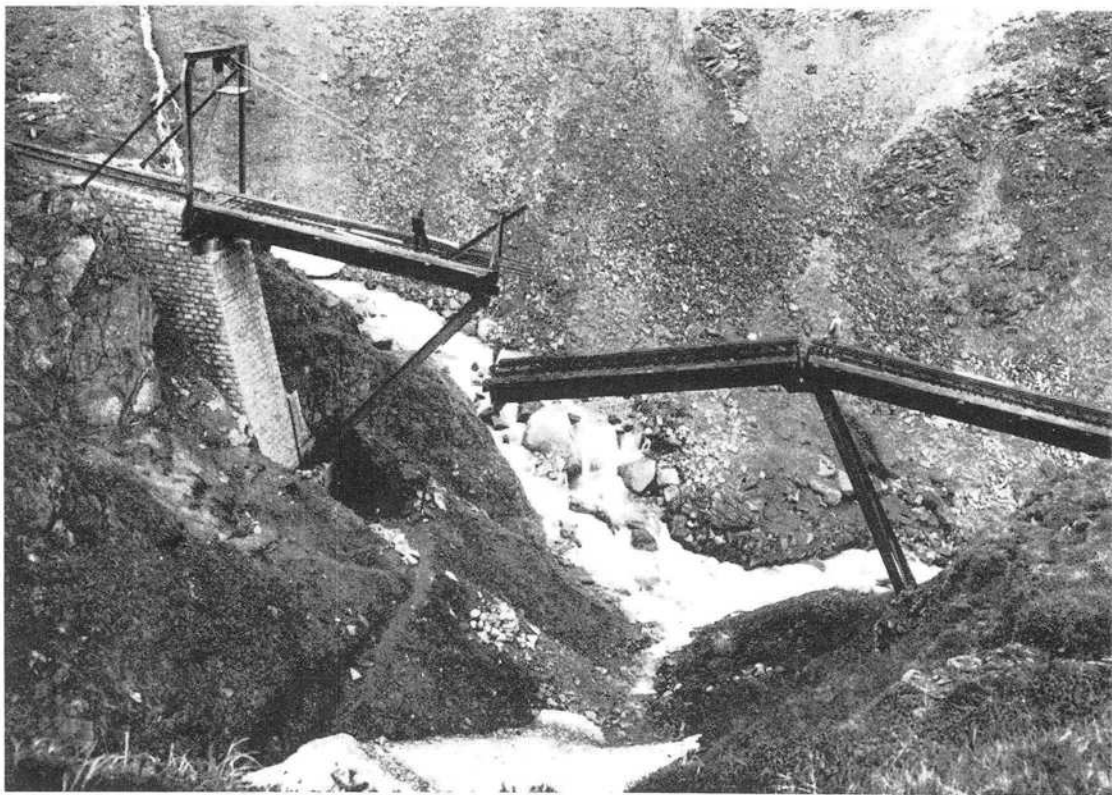
Nova et vetera el territori dil Cuolm d'Ursera: Locomotiva a vapor cun spazzaneiv, aunc oz in cumadeivel indrez de fullar via.

Preprojects ed empremas damondas da concessiun

Gia fetg baul colligiavan impurtontas vias da commerci las vals Tujetsch, Ursera e Goms ina cun l'autra El decuors dalla secunda mesadad dil schenivavel tschentaner ha l'industrialisaziun da nossa tiara priu si'entschatta. Ins ha entschiet ad ereger viasfier ed ils emprems turists han discuvretg las bellezias ed atgnadads da nossa patria. Il traffic mercantil e turistic suls pass muntagnards ha entschiet a crescer considerablamein. La posiziun centrala e plinavon la posiziun dominonta en fatgs militars dallas treis valladas ha fascinau ils construiders da viasfier. Gia igl onn 1852 ha igl inschignier G. Koller fatg paleis alla publicitad sia idea dad ereger ina viafier da Lucerna suls pass da muntogna Brünig e Grimsel cun colligiaziun alla viafier dil Simplon a Brig. E. Schmid da Schaffusa ha publicau 10 onns pli tard ses studis per ina viafier da Lu-

cerna suls pass Brünig e Grimsel entochen ad Oberwald e tras las vals Gehren e Bedretto cun staziun finala ad Airolo cun applicar ina lingia da colligiaziun dad Oberwald a Brig.

Igl onn 1886 ei vegniu inoltrau l'emprema damonda da concessiun al departement da posta e viafier a Berna. Igl autor da quei project era il renomau pionier en fatgs da viasfier Roman Abt, igl inventader dalla rodaia da dents, la quala vegn aunc ozildi applicada dala Viafier Furca — Alpsu e da numerusas outras viasfier muntagnardas en ed ord Svizra. Il project era previus cun binari da ladezia normala cun quater tschancuns da lingia cun rodaia da dents da Brig ad Airolo, cun ina pendenza maximala da 60% ed in tunnel da basa da Gehren vi ella val Bedretto. Quei project ei vegnius concessiunau aunc il medem onn dil departement da traffic a Berna. Malgrad che quels plans ein mai vegni exequi han ei influenzau grondamein il decuors dalla historia viafieriala dalla Furca—Alpsu.

La punt movibla dil «Steffebach» ella Val d'Ursera seresvegla ord la sien d'unviern.

Davos il project dad Abt stevan cun vehemenza ils cerchels politics e militars, che vesevan ell'erecziun dil tunnel dil Simplon, il qual fineva cun siu portal dil sid ell'Italia, in veritabel e nunevitabel prighel per la Svizra. Lein dar in cuort sguard anavos viers il temps vargau. L'Europa steva da quei temps aunc sut il squetsch e las impressiuns dalla revuluziun franzosa. El nord furiava l'uiara denter la Frontscha e la Tiaratudestga. Il niev formau stadi Svizra, confirmaus entras la disposiziun digl onn 1848, aveva aunc buca giu temps avunda da secomprovar e seconsolidar internamein. In tunnel cun contact direct cugl exteriur senza haver igl uor d'ustanza, las Alps, denteren, pareva a biars da gliez temps dad esser in veritabel e grondissim prighel per nosa tiara. Il project dad Abt formava per quei ina beinvegnida alternativa viers il tunnel dil Simplon. Denton han ins buca saviu retener il svilup dil temps. Ins ha entschiet cull'erecziun dil tunnel dil Simplon e schau curdar plaunet il project dad Abt.

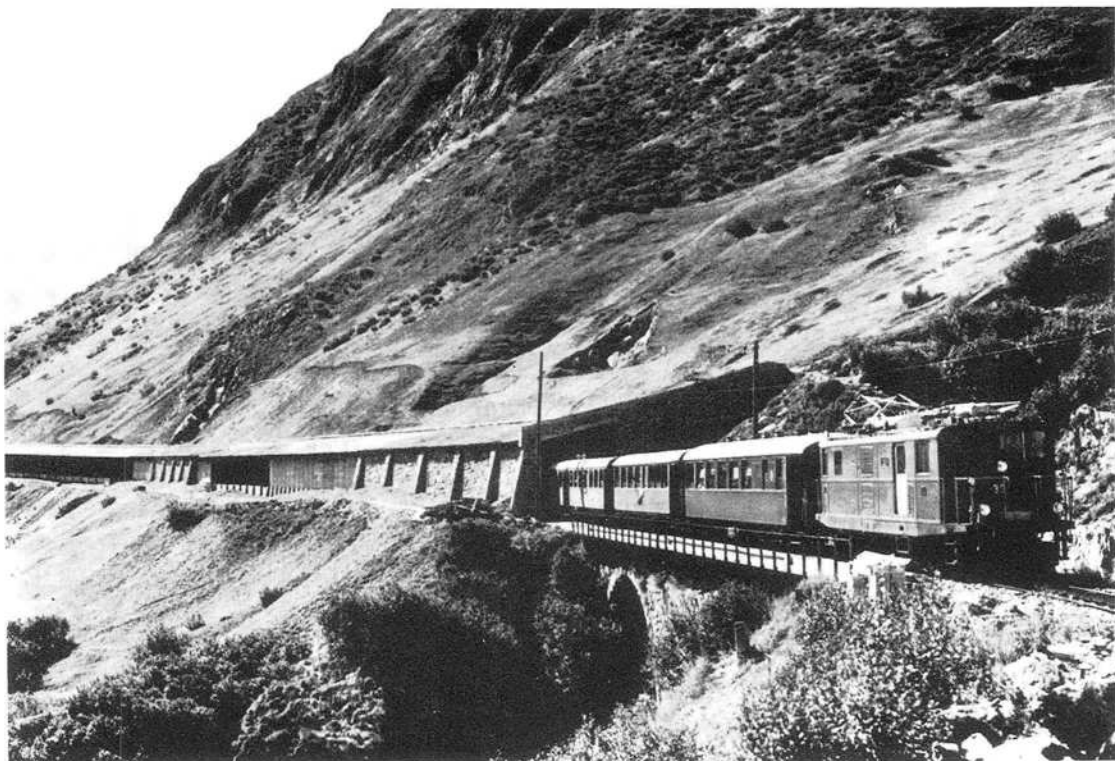
El decuors dils onns precedents han aunc buca meins che sis ulteriurs iniziants empruau da retscheiver ina concessiun da Berna per

l'erecziun dad ina viafier atras il Valleis-sura. Els ein denton tuts vegni renvii, cun quei ch'il cantun Valleis insisteva stinadamein sin in project cun binari da ladezia normala tenor la concessiun gia existenta.

Compagnie suisse du chemin de fer de la Furca (Brig—Furca—Mustér)

Igl onn 1907 ha purtau la viulta decisiva. Ils 21 da zercladur ha la societad Alioth e M. Zehnder finalmein retschiet la concessiun per ina viafier da rodaia graschia, e quei da Brig a Gletsch ed ils 8 d'october 1908 quella per il tshancun da Gletsch a Mustér. Ils 27 da matg 1910 han ins fundau a Losanna la societad e dau liber la pusseivladad da firmar aczias.

La gronda sorpresa ei sepresentada tier la radunonza da constituziun dalla nova societad d'acziunaris. La part predominanta dad aczias derivava numnadamein ord la Frontscha. Sco president dil cussegl d'administraziun ha la radunonza elegiu il duca d'Ormeson da Paris. Ils auturs dil project e possessurs dalla concessiun ein semplamein vegni relaschai dalla nova societad.

L'enconuschenta galleria e schurmetg encunter lavinas ella part sura della Val Tujetsch.

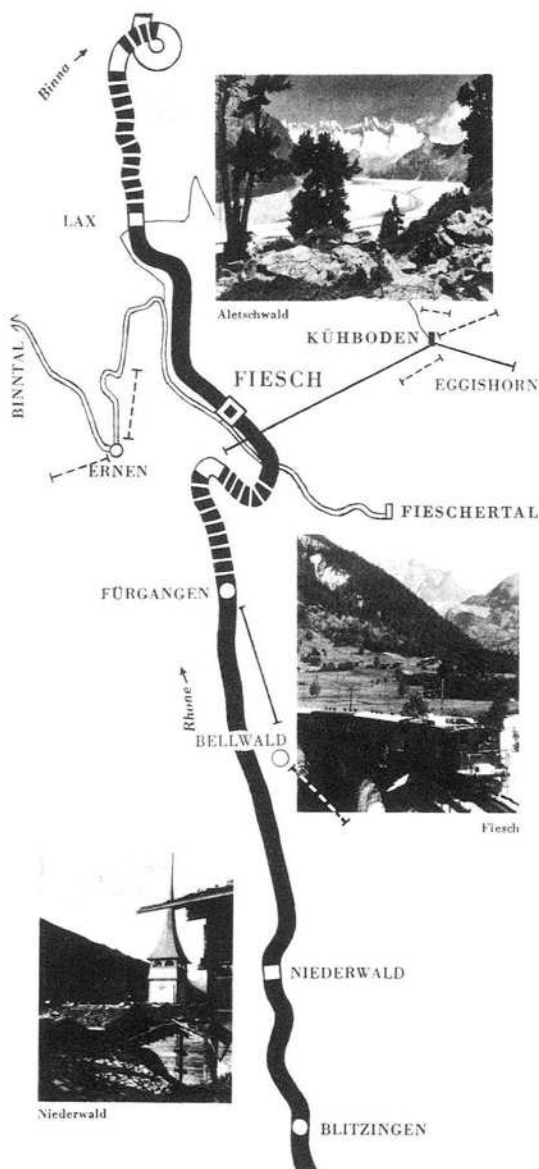
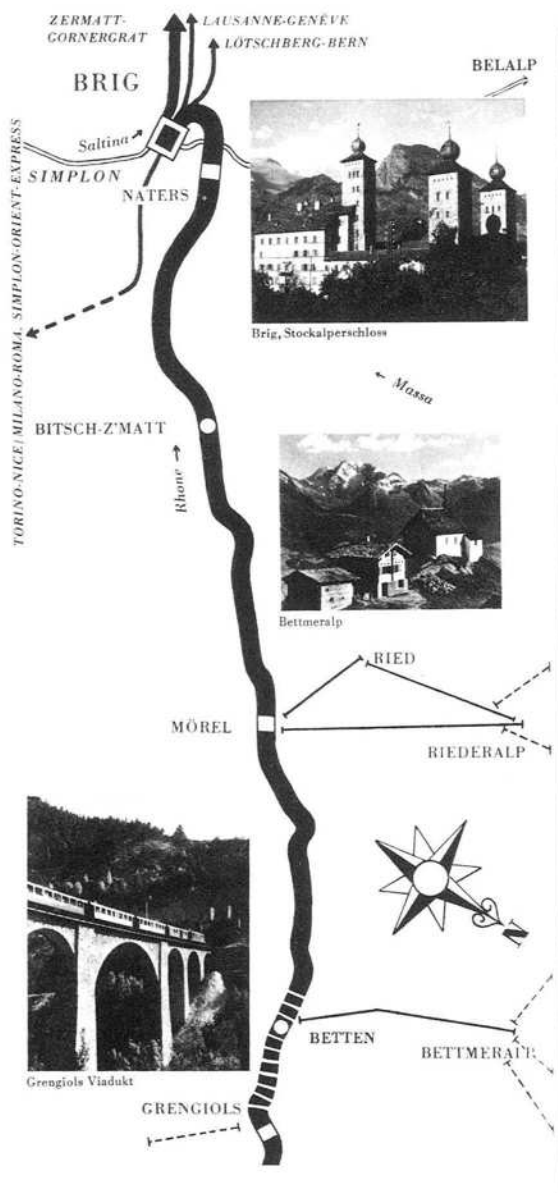
Ils construiders da viasfier franzos eran denton buca enconuschents cullas atgnadads ed ils prighels da nossas muntognas ed han cheutras priu da quei temps diember decisiuns fallidas e sbagliadas, las qualas caschunan aunc oz alla viafier Furca-Alpsu gronds quitaus e fastedis. Aschia han ins stuiu midar posteriuramein la direcziun dalla lingia el Goms ed en pei da rodaias normalas d'adhesiun han ins stuiu projectar denter Brig ed Oberwald treis rampas cun rodaias da dents.

Primarmein era il sistem da Hanscott cun inatiarza rodaia normala previus. Quel ei denton vegnius refusaus dils organs da survigilanza. En quei stagl han ils construiders decidiu da far diever dil sistem da rodaias dentadas dad Abt. Ils Franzos eran aunc empau sceptics envers la tracziun electrica, ch'era da quei temps in absolut novun el sector da viafier ed han dau la preferenza al tren da vapor. El project concessiunau era denton la tracziun electrica previda, cunquai ch'igl autur da quella, ch'era directur dalla viafier Montreux-Oberland gia electrificada, era perschudius dils avantatgs dall'energia electrica.

Ils inschigniers franzos han era fatg reschercas e studis per novas pusseivladads da surmontar il pass dil Furca. Els eran perschudius dils avantatgs dad in menaschi suronn e vulevan perquei construir gia da gliez temps in tunnel da basa. Deplorablamein han ins denton buca saviu sedecider per ina projectaziun.

Sco curiositad ei da remarcar oz las atgnadads dils baghetgs da staziun. Quels ein vegni baghegiai tenor ils baghetgs dallas viasfier da departements franzos e stattan en in agen contrast cullas casas da purs da nos vitgs muntagnards.

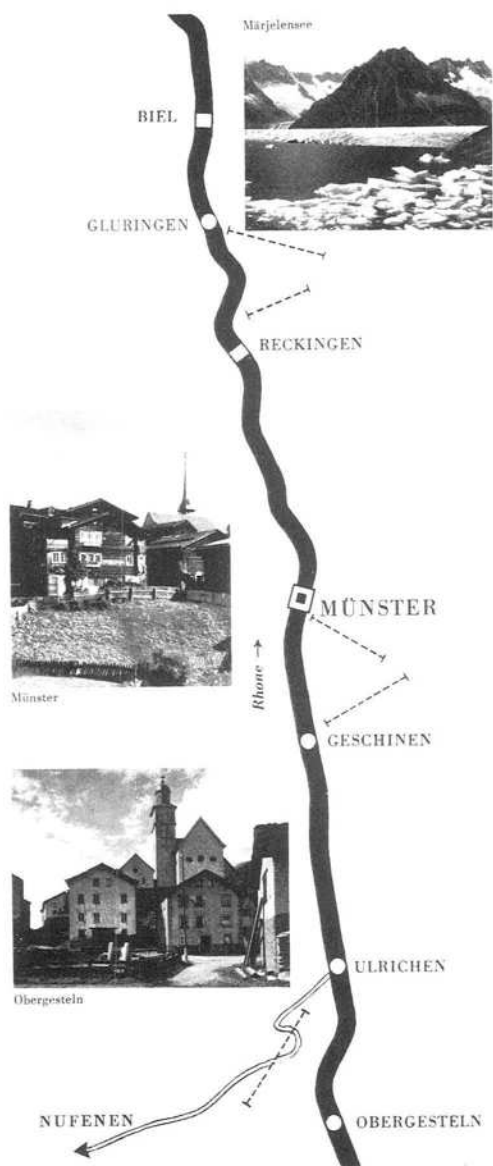
L'erecziun dalla viafier, cumpriu la furniziun dil material carrabel, ei vegnida surdada talis e qualis per in prezi fix alla societad franzosa «Soc. de construction des Batignolles de Paris». L'emprema badelada ed entschatta dallas lavurs ei vegnida fatga a Naters ils 22 da zercladur 1911. Las lavurs ein vegnidas pridas a mauns el medem mument en plirs loghens ed han priu in zun bien decuors. Meinsvart eran varga 3000 luvriers occupai vid l'erecziun dalla nova viafier.

La collaudaziun ed inauguraziun dall'em-prema etappa da Brig a Gletsch ha giu liug ils 6 da zercladur 1914. Gl'empren tren ha transportau 400 hosps envidai siadora el Val-leis-sura, el Goms.

Vid la part propi muntagnarda han ils construiders, buca versai ed habituai culs cuolms, giu da sbatter cun gronds problems. Leutier ei aunc l'entschatta dall'em-prema uiara mun-

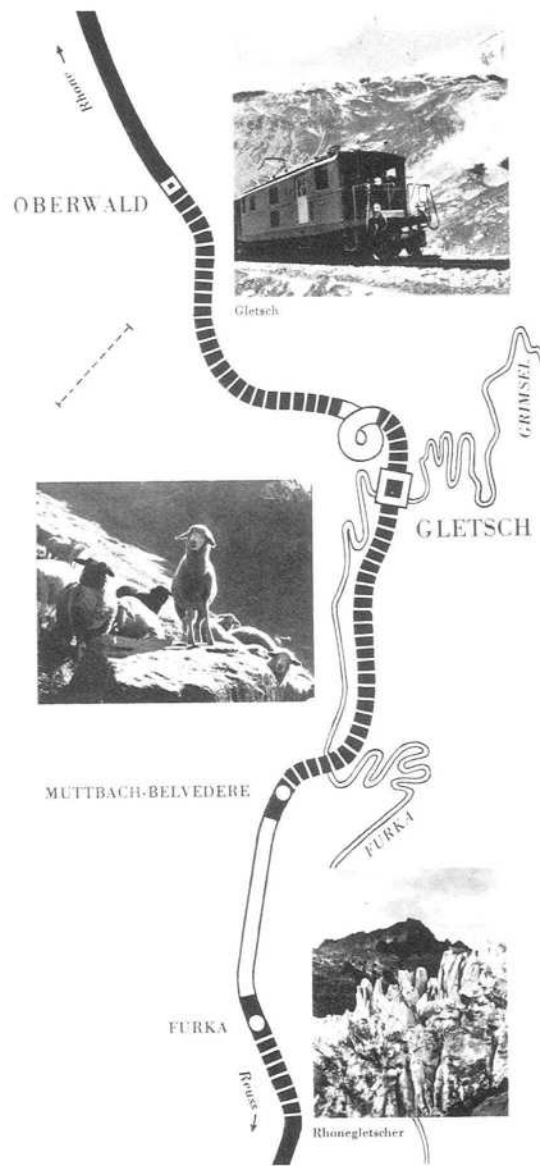
diala seunida e tras quei la munconza da lu-
vers jasters. Plinavon ein ils prezis per ma-
terial carschi considerablamein e grevezias
da finanziaziun entras ils cunfins serrai viers
la Frontscha ein sefatgs valer. Igl onn 1916
han ins stuiu suspender las lavurs aunc mo
miez terminadas, ed ils 20 da december 1923
ei vegniu aviert il concurs.

La nova viafier

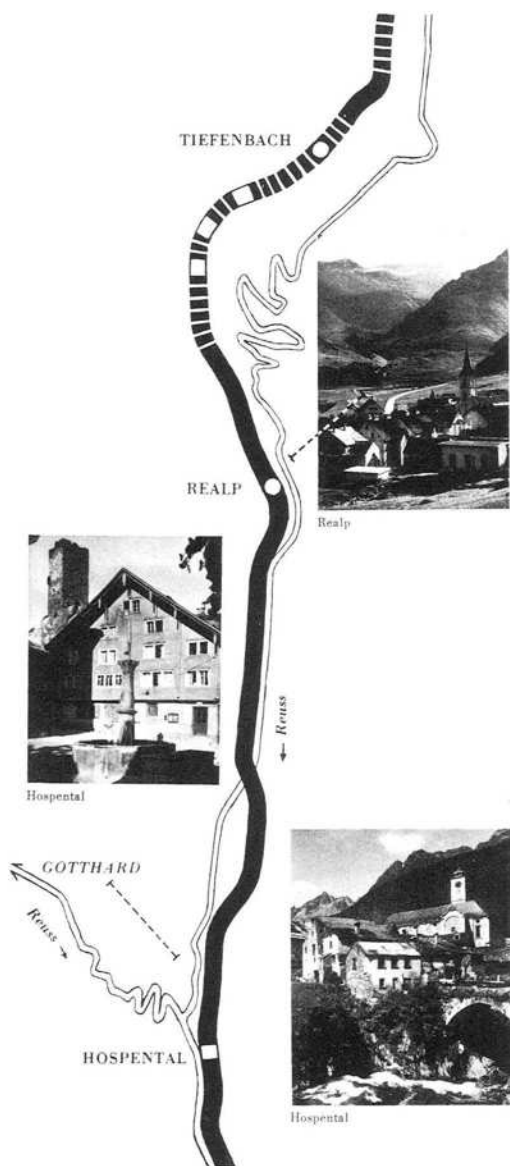
In sindicat formaus dallas viasfier vischinontas ha giugau la rolla da spindrader ed ha acquistau ils stabiliments dalla nova viafier a caschun dil secund ingant. Confederaziun e cantuns han mess a disposiziun ils mieds necessaris per las lavurs da terminaziun.

Las lavurs corrispundentas ein vegnidas entschattas ladinamein. Sut il num «Furka — Oberalp — Bahn» (FO) ha la nova societad schau s'inscriver el register mercantil. Entochen gl'atun digl onn 1925 era il binari tschen-

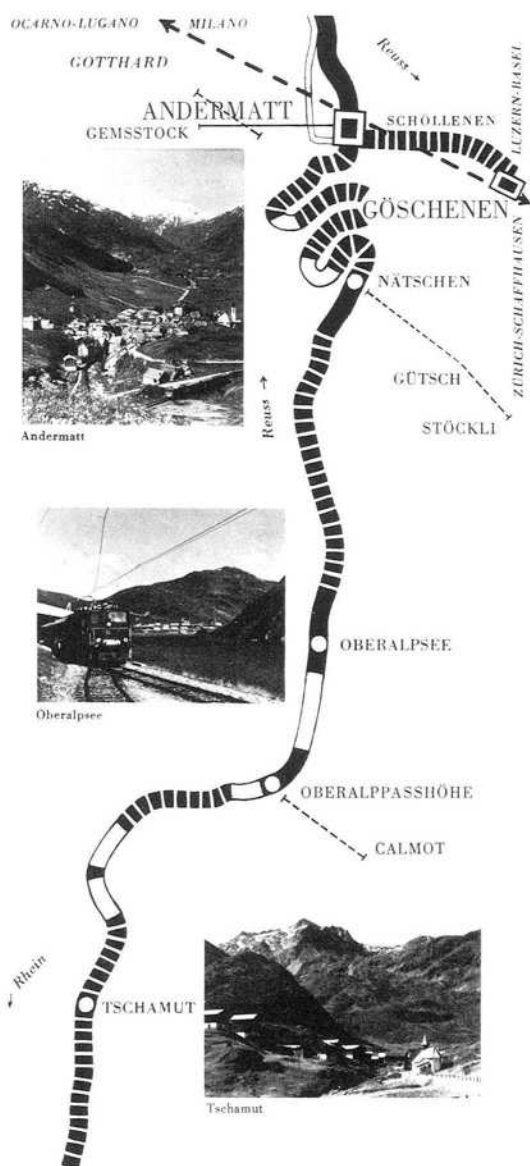
taus e fixaus da Gletsch entochen Mustér. L'avertura da quei tschancun era fixada e previda sil zercladur 1926. En consequenza da grondas nevadas quei onn ha la dismesa dalla neiv caschunau in retard dall'avertura per in meins.

La nova colligiaziun viafieriala da muntogna denter il Rodam ed il Rein ei vegnida inaugurada cun gronda legria e tempra festiva ils 3 da fenadur 1926. La represa dil traffic tenor urari ei vegnida fatga il di sissu, ils 4 da fenadur 1926. A caschun dil banchet da fiasta ad Ursera ha cusseglier federal Robert Haab

declarau ils 3 da fenadur 1926 sco di da gronda legria, d'engraziavladad e da speranza pil futur culs suandonts plaids: «es durfte nicht geschehen, dass die Ruinen des begonnen Werkes späteren Geschlechtern als anklagende Zeugen einer mutlosen Epoche preisgegeben werden, und das ursprüngliche Volkstum, das uns auf allen Stationen in der freudigen Bevölkerung entgegentritt, dürfte in seinem Glauben an eine starke Eidgenossenschaft nicht enttäuscht werde.»

Il traffic sin l'entira lingia ei sesviluppau e carschius per gronda satisfacziun e cuntin-

tientscha da tuts e dau bunas speronzas pigl avegnir. Gest en quei temps ei stau da remarcar igl emprem svilup dil sport invernall. Igl onn 1926 cursavan gia ils emprems trens da sport dad Ursera a Nätschen.

Igl onn 1930 ei vegniu scaffiu il «Glacier — Express», in tren direct che colligia ils renoma loghens turistics Sogn Murezi e Zermatt in cun l'auter. Quei tren, il qual cursescha aunc oz duront il temps da stad, ei daventaus renomaus e beinvegnius. In viadi cun quei tren special vala aunc oz, sco pli baul, per in eveniment da zun gronda muntada viafieriala.

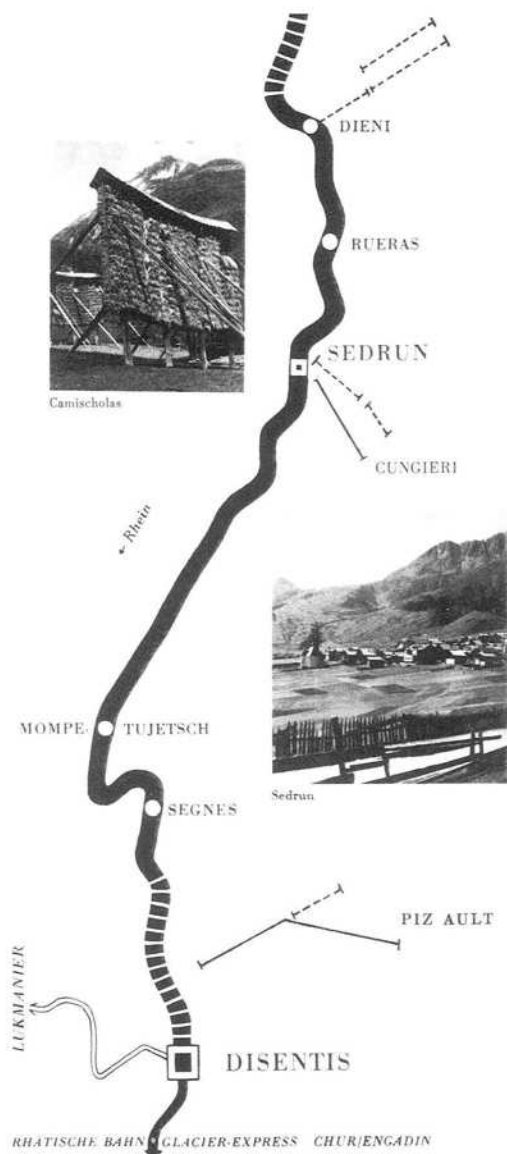
Ilis onns trenta han denton era purtau svars economics e la secunda uiara mundiala ha fiers sias umbrivas sin nosa patria. La Svizra ha interpretu mesiras da defensun. Ella rama dil concept da reduit ei l'electricaziun dall'antira lingia Mustér—Brig succedida e l'Alpsu ei vegnida francada e segirada entras lavineras e gallerias per il traffic d'unviern. Il punct da gravidonza formava il tschancun da Caschinutta — Ursera a Mustér. Tuttas lavurs, era la construcziun dallas locomotivas electricas, ein succedidas, malgrad munconza da materias primas e forzas da lavur, cun absoluta preferenza e prioritad. Gia igl 1 da zercladur 1941 ei l'electricaziun dil tschancun Mustér — Caschinutta vegnida terminada ed enviers la fin digl onn 1942 han ins giu finiu cun las lavurs da segironza e schurmetg pil traffic d'unviern sin l'Alpsu.

Igl 1 da settember 1943 han general Guisan, cusseglier federal Kobelt ed ulteriurs aults dignitaris dalla confederaziun e dils cantuns Grischun, Uri e Valleis priu investa ed examinau ils novs stabiliments. Ils transports durant quels onns d'uiara eran zun multifars e numerus. Malgrad las novas locomotivas electricas cun zun gronda prestaziun han ins aunc stuviu empristar maschinas dalla Viafier Visp-Brig-Zermatt e carrs da vitgira e persunas dalla Viafier Retica per puder e saver dar il damogn.

La pli aulta prestaziun en kilometers da tracziun el temps cun maschinas da vapor ei stada igl onn 1930 cun 197 000 km. Igl onn 1943 han ins carrau silla FO electricada buca meins che 280 000 km. Per comparegliaziun san ins aunc remarcar che la FO ha prestau igl onn 1975 quasi 700 000 km da tracziun.

La FO sco habiba e moerna viafier muntagnarda

Tgi che manegia che la FO seigi daventada suenter la davosa uiara mundiala senza lavur e muntada, secugliuna malamein. Il svilup turistic ha purtau in enorm carschament dil traffic. En quei temps ein era las lavurs dils gronds implants electrici ella val Tujetsch ed ella part sura dil Goms curdadas. Tut ils transports da cement ein vegni fatgs culla viafier. Per quei intent ha la FO giu acquistau da gliez temps diesch carrs specials da vitgira (carrs da butschins) ch'ei per part era vegni impundei el pool cun la Viafier Retica.

Sebasond sigl art. 56 dalla lescha dallas viafiers han confederaziun e cantuns concediu in capital d'investiziun per la cumpra da 4 zun moderns ed aparti productivs trens oscilars, per indrezs da segironza (blocs da lingia) ed ulteriuras lavineras e gallerias silla lingia dall'Alpsu. Ella medema perioda croda era igl acquist da 10 carrs moderns dad itschal lev cun mintgamai 64 plazs da seser. Quels carrs han, pervia da lur zun bassa peisa da strusch 12 tonnas levantau tier la glieud dil fatg grond smarvegl e renconuschientscha. La primavera digl onn 1976 han la confederaziun ed ils cantuns concediu in secund credit d'in-

vestiziun per possibilitar la continuaziun dalas lavurs da segironza dalla lingia e per la cumpra da 6 ulteriurs trens oscillars. Quei acquist dad ulteriur material carrabel ei se-fats valer entras il nunspetgau carschament dil traffic turistic sill'entira lingia dalla FO.

La FO en cefras

Igl onn 1961 ha la Viefier Furca-Alpsu transportau 1,03 milliuns ed igl onn 1976 quasi 1,7 mill. passagiers. Il carschament munta en quei cuort temps 65%. Per comparegliaziun eisi da remarcar che tut las ulteriuras viefier privatas dalla Svizra han saviu registrar durant quei medem temps in carschament dil traffic da mo 6%.

La FO ha era megliurau considerablamein sia prestaziun en favur dil generaleesser. Igl onn 1961 han ils trens dalla FO percurriu 413 000 km ed igl onn 1975 entuorn 700 000 km.

Quellas cefras ein sorprendentas, il carschament dil traffic schai lunsch sur la media dallas ulteriuras viefier. La FO ha carschentau sia muntada e contribuescha ina gronda part vid il saun svilup dalla mercanzia, industria, agricultura e dil turismus en ina regiun muntagnarda.

Il tunel da basa dil Furca dad Oberwald a Realp

Igl onn 1926 ei il colligiamet viafierial dil Valleis culla Svizra centrala durant il temps da stad vegnius scaffius. Quel ha purtau ina considerabla fructificaziun dil turismus, dalla mercanzia e dalla economia.

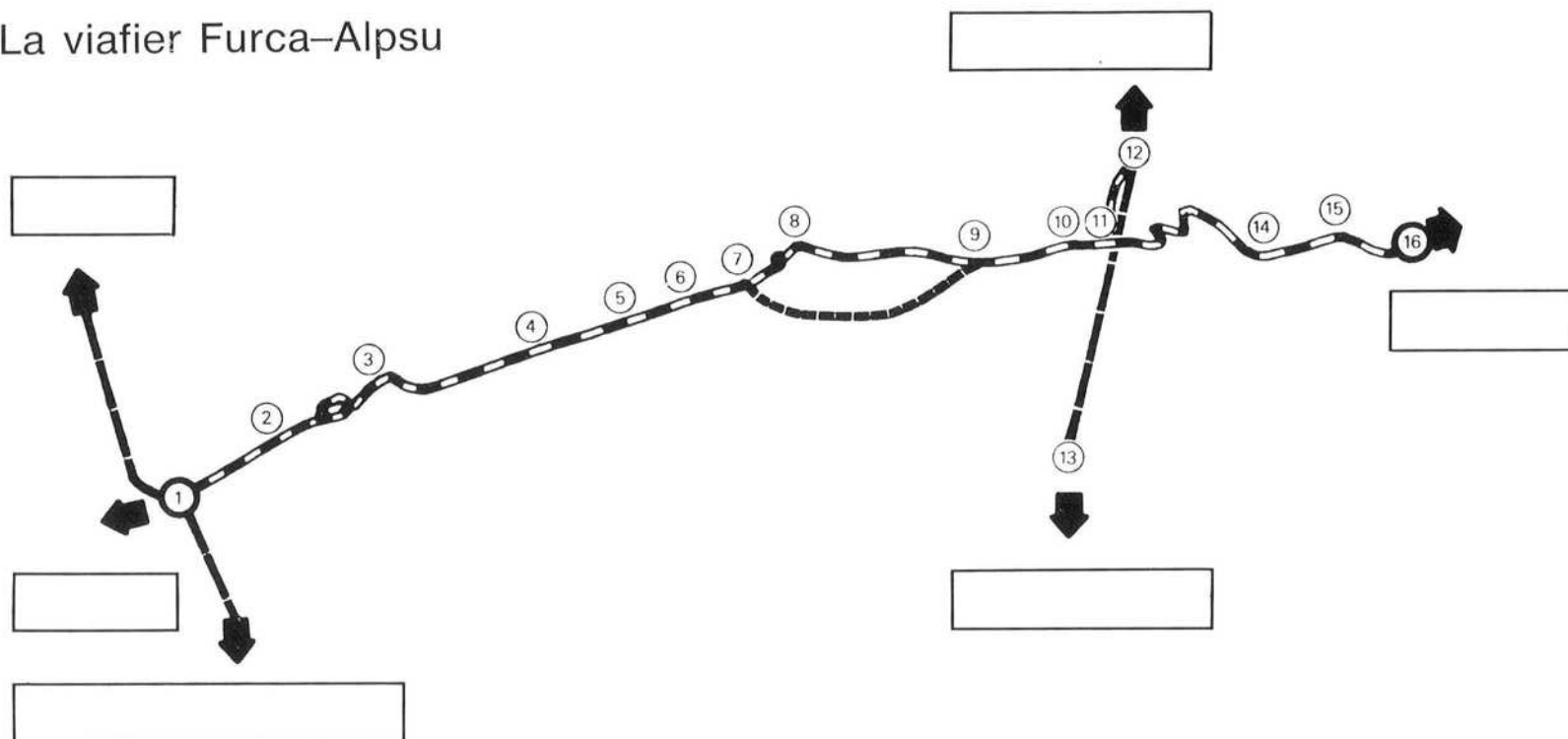
Oz, 50 onns pli tard ein las lavurs en plein moviment per segirar era durant gl'unviern

ina colligiazion senza problems. Havess il turismus d'unviern giu pli baul mo ina approximativa muntada cun quel dad oz, havess zun negin terglinau dad ereger gia ils onns da naschientscha dalla FO i tunnel da basa e quei malgrad las mudestas pusseivladads tecnicas da gliez temps cumparegliau cun oz. Bunas vias da traffic ein denton oz pli impurtontas ch'enzacu sch'ins intenda in sanadeivel carschament economic. Ultra da quei ei il stan tecnic dalla lingia sur il pass Furca talmein en decadenza ch'in traffic segir sin quei tschancun, fuss garantius mo per paucs onns pli. Ina serrada dil colligiamet viafierial sur il pass Furca, in pilaster da cantun dalla lunga reit da binari graschel da varga 500 km en nossas Alps, fuss in pass anavos ella politica da traffic e fagess daventar nunverdeivlas las stentas per in megliurament economic dallas regions da muntogna.

La Viefier Furca—Alpsu egl avegnir

En paucs onns vegn il traffic atras il tunnel da basa dil Furca ad esser pusseivels e la lingia sur il pass vegn serrada. In motiv per legria mischedau cun in daguot malenconia. La FO ei ella ventireivla situaziun da buca mo saver porscher a Gletsch enzatgei a ses passagiers. Il viadi da Brig a Mustér ei pulpius cun surpresas e contrasts multipels dalla cuntrada. Ina significativa repartiziun dil traffic ei denton il camond dil mument. Sperts colligiamets viafierials durant gl'entir onn atras il tunnel e contemplativs cuors d'autos postals durant la stad sur il pass dil Fuca cun in beinaccordau urari, vegnan a purtar ina veritabla enrihida dalla porschida turistica.

La viafier Furca-Alpsu

Loghens:

1	5	9	13
2	6	10	14
3	7	11	15
4	8	12	16

Fegl da lavur

La viafier Furca—Alpsu

Cumpletescha il text cheu sut cun far diever dalla carta da geografia e cun tedlar bein l'emissiun radiofonica!

La _____ ei ina impurtanta part dil grond colli-
giament da viafier denter il vest ed igl ost en nos cuolms. Ella possibilitescha il contact
denter las valladas il _____, la val _____
e la val _____ e cheutras colligia ella ils dis loghens
_____ e _____ in cun l'auter.

La viafier appartegn alla societad «Furca—Oberalp—Bahn» —FO—, alla quala era la via-
fier dalla Schöllenen auda dapi onn 1961 _____

Da _____ munta la FO si tras il _____ entochen a
Gletsch e lu si entochen sin in'altezia da 2160 m.s.m. per sutpassar il _____
_____ atras in tunnel. Ad _____ sa il vian-
dont midar il tren per il a _____ ni prender igl auto postal
per carrar sur il _____ vi ad _____.

La lingia dalla FO reiva denton en numerusas storschas si viers il pass _____
_____. Ella percuora l'entira val _____ e conton-
scha prest la staziun finala a _____. Cheu possibilitescha ella
la coincidenza culs trens dalla _____ e cugl auto da posta sur
il _____.

Il niev _____ colligia _____ cun
_____ e possibilitescha la comunicaziun sur onn denter il
vest ed igl ost.

Avant 25 onns è mort Pader Alexander Lozza

Da Gion Peder Thöny

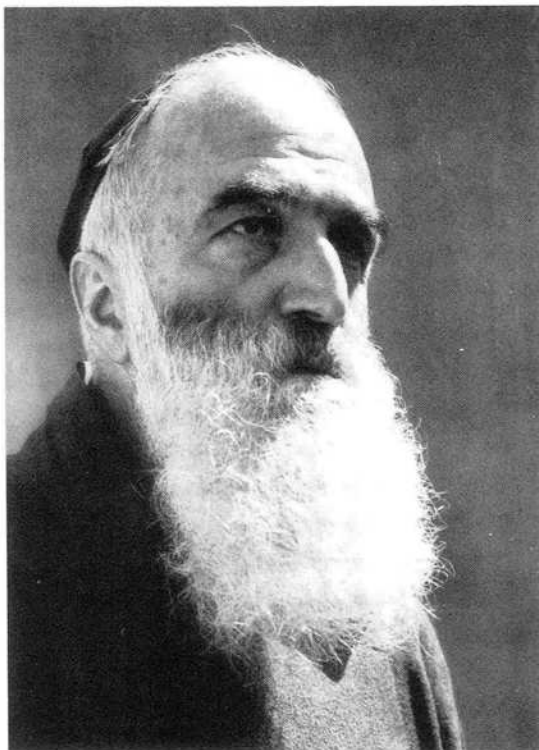
A gliunschor igls ples digls scolasts, zont an Surmeir, na sarogl strousch da declarar, tgi tgi chest Pader Alexander Lozza seia sto! Different però saro igl cass tar noss unfants e scolars. Igls pi pacs, parfign digls noss omens on cunaschia el personalmaintg. Ma tants on santia a discorrer gliout pi viglia da chesta personalitad remarcabla, — igls egn da P. Lozza scu plevant da Salouf, oters an connex cun lour peleginadi agl sanctuari da Ziteil, ed anc oters ò chel ni tschel savia da chintar digl catescheder P. Lozza; e franc bagnblers, tgi ligian gugent, on antupo sies nom scu sribent d'istorgias e poesias ainten Igl Noss Sulom, codeschs cumparias igls decennis passos.

Damais vasainsa gio, tg'igl maletg da chest pader sa cumpogna gist d'en'antiera rotscha da singuls portrets. Ed oz, tgers unfants e scolasts, cun occasiung digl cart tschentaner siva la sia mort, lainsa puspe en'eda eir siva agls fastezs da chest om, tgi vagn gio numno ena personalitad remarcabla.

L'unfanza e giuvantetna

Igl cunascheider da Surmeir so bagndalunga cattar or, tgenegn tgi saro sto igl li nateiv digl pader da pi tard: la schlatte Lozza è da vigliamaintg annò stada tipica per Marmorera, gist scu chegl tgi Spinatsch totga ansemen cun Savognin, Camen cun Riom, Simeon cun Lantsch, Laim cun Alvagni e Rischatsch cun Vaz e.u.a.

A Murmarera, scu igl pievel dei, è igl noss Alexander damais naschia, e chegl avant burmaintg 100 onns: igls 29 da zarcladour 1880. Ma forsa tgi a l'egn u l'oter crodigl gio se parveia digl nom, parchegl tg'el so, tgi tant tar mongias scu paders, — scu er tigl noss papa — gl'è usit da piglier en oter nom, curtgi vingan ordinas clerics. 'Cleric' è igl cuntrara da 'laic' e signifitgescha 'member digl stand religious, d'en urden religious.' All'antschatta veva noss om betg nom uscheida; igl sies nom da batten è sto Constantin, betg Alexander.

P. Alexander Lozza 1945

Igls genitours abitavan en tochet ordvart la vischnanca ainten la francziungetta Castilet. Lò stava però nign casti, ma la tgesa schischeva mecta exact agl pe dalla ruigna digl casti da Murmarera, tg'ins vesa anc oz tschise'gl crepel, sumiglant ad en nia dad evla. Ea, i vez ancletg dretg, partge oz na scheila betg ple lò, — parsiva scheian tot las ruignas digl anteriour Murmarera sutaradas ainten igl lai artificial, igl cal ins ò erigia durant igls davos onns da veta da P. Lozza, per furneir forza electrica bisignevla agl martgea da Turitg. Gio signia dallas sumbreiva da malsogna ò igl poet e pader sa lamanto malamaintg ainten ena poesia, tg'ins viglia niantar la sia patria e mademaintg chella da tants oters:

Marmorera, curt avant da svaneir, inundo digl lai artificial. Segl crepel a sanester, aint igl gôt, la ruigna digl casti Signours de Marmels.

Adia, Murmarera

«No cun las arpas», scheva Babilonia;
«da vossa patria ans cante igl cant!»
Planschond dei Israel: «Cantar agl ester? —
La vusch disdei; noss cant davainta plant!»

Igls povers bandageas da Murmarera,
cun igls carlaints, raspondan er usche,
cur'tg'esters deian: «Vossas Mintinedas,
an voss lungatg tgi mora, ans cante!»

«Cantar? — O na! Avonda vagn bargia,
statgond portrets e tavlas giud pare,
passond cugl noss fagot, scu smaladias,
dasper baselgia e santieri ve!

Partias, scu or da Sodom' e Gomorra,
nous anavos dastgagn er betg vurdar.
Mar morta, blava, corva nosa patria!
Pi lev vogl da votar, tgi d'emigrar!

Sen chel asper e maier tarragn da Murmarera, igls genitours e la famiglia da noss Constantin sa nutrivan dalla lavour scu tots oters convaschigns: d'ena pitschna agricultura, tgi purscheva ena fitg, fitg maira existenza. E precis scu blers da vusoters, tgers scolars, ò noss Constantin gio bod stuia gidar da fameglet an uigl e segl fons, tgirar tgoras ed armainta a tgesa ed ad acla, e d'anviern struclar igl banc da scola, — per cletg angal durant 28 emdas, e betg 40 scu ozande! Ma gl'ò tuttegna sa musso bagnspert, tg'igl mattet era vidut e tgapent e da bung talent per sa scular anavant. Chegl n'era betg schi simpel digls ezs onns, notgi la misergia era generala e tgi niva betg gido scu oz cun subvenziuns e stipendis. An chest gro on da vigliamaintg annò las clostras ed igls urdens spirituals fatg veiras bunas ovras cun acceptar an lour scolars er giovens da povers genitours. S'anclei, tgi la clostra

Salouf; segl crest la baselgia parochiala da s. Gira. Anmez vischnanca, cun en clutgeret segl tetg, la tgesapravenda cun la tgaplotta per igl sarvetsch divin e rusari digls lavardeis.

sperava d'uscheia survagheir encal noviz e futur conventual.

Anc digls ezs onns e noano an noss tschen-taner pastoravan an fitg bleras vischnancas igls paders caputschigns dalla rassa bregna, uscheia er a Murmarera. I saro bagn sto igl plevant e pader da l'ò tgi varo intimo noss gioven Constantin Lozza dad eir a scola tar igls caputschigns. Cun 17 onns aintra el an clostra da chels. Chegl saro betg sto ena pitschna unfrenda, partge el stò eir a Genua an Italgia, gliunsch, gliunsch davent dalla sia patria. Forsa savez az malager or, scu noss stagn e fretg Gelgia e Malegia e dalla Bargiaglia veagiu anfignen Como. Pir da l'ò davent varogl gia ena veiadafier, tg'igl ò mano a Milang ed a Genua.

Ainten ena novella «Tranter igls meirs dalla clostra» santignsa, scu el screiva pi tard ord ragurdientscha digls sentimaints tgi on turmanto igl pover emigro durant chels onns a Genova e siva a Savona:

Gist schi bagn savez forsa az imaginar, scu chest mattatsch ò chi e l'ò franc sa laschea

ancrescher. Tgapibel, el tgi era naschia ainten las pizzas vaseva ossa angal planeira e mar, — el tgi era diso an veta libra da paster e pour muntognard era ossa sarro ainten ena scola, — el, tgi discurriva da pitschen anse angal sies tger 'patuà da Murmarèra' santiva e ligiva ossa navot oter tgi tiliang! A tgenegn da vusoters fiss chegl betg er ia grev?

Igl Svizzer (e managea era el sez), lez crei schon da stueir stanschantar ainten la strètga cella! O, esser sensom en colm grischung, sot igl artg d'en tschiel transparent e profond, e beber aint cun lungas tratgas l'aria frestgentonta e dar en givel, tgi las pareis rabattan e fò gizzar igls tgamutschs las ureglias! Ma el è resignia, parchegl tgi or dalla fanestra el vei angal en crappung ed ena tgava da crap-pa! Chegl igl ramplazza aglmanc la tgera pizza grischunga! El na pò betg star or las planeiras monotonas e mots angal scu barlangias, cun se en pêr plantas spirigleidas, scu en tgea blot cun angal varsacants peils, tgi gio dumang saron scumparias.

Ziteil, tenor ena fotografia d'avant 60 onns. En de da pelegrinadi. Igl pader davanto pudess esser P. Lozza, partge la cartolina è neida scretga 1925.

Tgesa pravenda Salouf.

Igl interior dalla baselgia parochiala a Salouf, siva la restauraziun fatga sot ser Duri Lozza, igl nev digl pader. La baselgia è neida biagieda igl onn 1501.

Igl pader caputschign

Gio 1906 è noss Constantin nia banadia or pader e spiritual. E scu tal ò el per cletg puspe pudia turnar an sies Grischun, parfign scu missiunari! Partge sot 'missiunari' ancligez vus-oters anc adegna chegl tgi totga: en pader, tgi vo ainten teras lontanias tar Africans u Chines u Indians a purtar la cardientscha cristiana a chels paiangs.

An noss cass erigl però en zichel different, siond nossa cuntrada gio cristiana da bung 1000 onns annò. Ma i veva do er tar nous en nosch taimp, anturn igls 1500 — 1600, noua

tgi las ideias dalla refurma vevan tschif pe er an tantas vischnancas catolicas digl Grischung ed utro. La gronda cundomna erigl, tgi gist lez mument i mantgeva an tantas cuntradas igls spirituals e plevants per pastorar dretg las pleivs; e blers da chels pacs spirituals eran strousch sculos atgavegl per lour clamada, e bagn encal manava ena veta da schlet exaim-pel per igls cristians. Uscheia vignigl p.ex. chinto, tgi en prer da Casti da lez taimp vegia d'en Nadalnotg sa viot cunter la gliout e detg, i dessan eir a tgesa, el catta oz betg la messa aint igl codesch!

Cunter talas grondas mancanzas ò la baselgia piglia maseiras rigurousas. Igl concil da Trient 1545 — 1563, damais igl Cunsegl digls uestgs radunos, ò surtot decidia da scolar migler igls spirituals, ma er da fundar en urden religious tgi sa metta aint per la pastoraziun an tantas pleivs sainza spiritual.

Or digl urden da s. Francestg d'Assisi, fundo gio igls 1200, veva 1528 sa separo chel digls Caputschigns. Ed or da chesta frastga ins ò furmo la schinumada «Missiung Retica», damais ena societad da paders expressiv per la pastoraziun an Rezia. E scu chels on durant tschentanners presto immensa lavour an nossa cuntrada, glez dattan paretga igl migler las numerosas baselgias biagiedas prest dapartot, da sessom Surses anfignen sessom Surselva. Scu exaimpel seia angal numno Casti.

Ena betg pac impurtanta part dalla scolaiziun da chels caputschigns destinòs per la Rezia era er d'amprender igl lungatg rumantsch, siond igls ples Tiliangers. Nous smarvigliagn parchegl er betg, tgi igls pi vigls codeschs da gramatica e da plets, tscherts vocabularis, dareivan digls caputschigns. Mademamaintg èn igls noss pi vigls codeschs las Dutregnas, dallas calas gl'è nia stampo an Surmeir tranter 1673 e 1788 betg manc da 12 ediziuns! Chegl tot mossa la premura digls paders caputschigns per la pastoraziun.

Gio 1906 è er noss gioven pader — tgi veva ossa piglia igl nom P. Alexander, — turno an patria scu missiunari dalla missiung retica digls caputschigns. Sies operar ainten la pastoraziun ò scumanzo gist a Salouf, scu pader cumpogn digl pader plevant, damais scu gidanter u vicari. Er scu tal è el curt sessour nia tarmess a Vaz, per siva pac taimp alloura neir nomino plevant a Tumegl an Dumgliastga. Gio igl onn 1919 è el però nia eligia plevant a Salouf, noua tg'el è rasto pastour dallas olmas durant exact 30 onns. E da chels ò el funcziuno ca. 20 onns scu custos, v.d. plevant da Ziteil, an tots gros en pastour stimo e venero digls mellas e mellas pelegrigns. Siva la resignaziun sen la pleiv igl onn 1949 ò P. Alexander passanto igls davos 4 onns da sia veta ainten igl ospizi digls paders a Casti, scu savez forsa, la suletta pleiv tgi ò anc caputschigns.

Igl spiritual e plevant

Scu igls pi blers digls sies confrars, caputschigns e prers, è P. Lozza sto en spiritual scu el duess esser: plagn chito per la veta spirituala digls sies parochians, da bun exaimpel an sies deportar e pietous an sarvetsch dalla baselgia.

Ma er en plevant so betg adegna angal far bela tscheira! Franc tgi er vusoters ancligez, tgi el stò chi e lò far attent l'egna u l'otra nursa neira tranter sia muntanera, tgi chegl e tscheigl seia betg an urden. Gl'è la sia obligaziun da mussar la dretga veia tenor reglas cristianas e cumondamaints da Dia. Tgi noss P. Alexander è sto en veir educatour digl sies pievel, chegl ans mossan parfign las sias poesias, noua tg'el giaschla er las schletas calitads da l'egn u l'oter:

Ad ena matta viglia

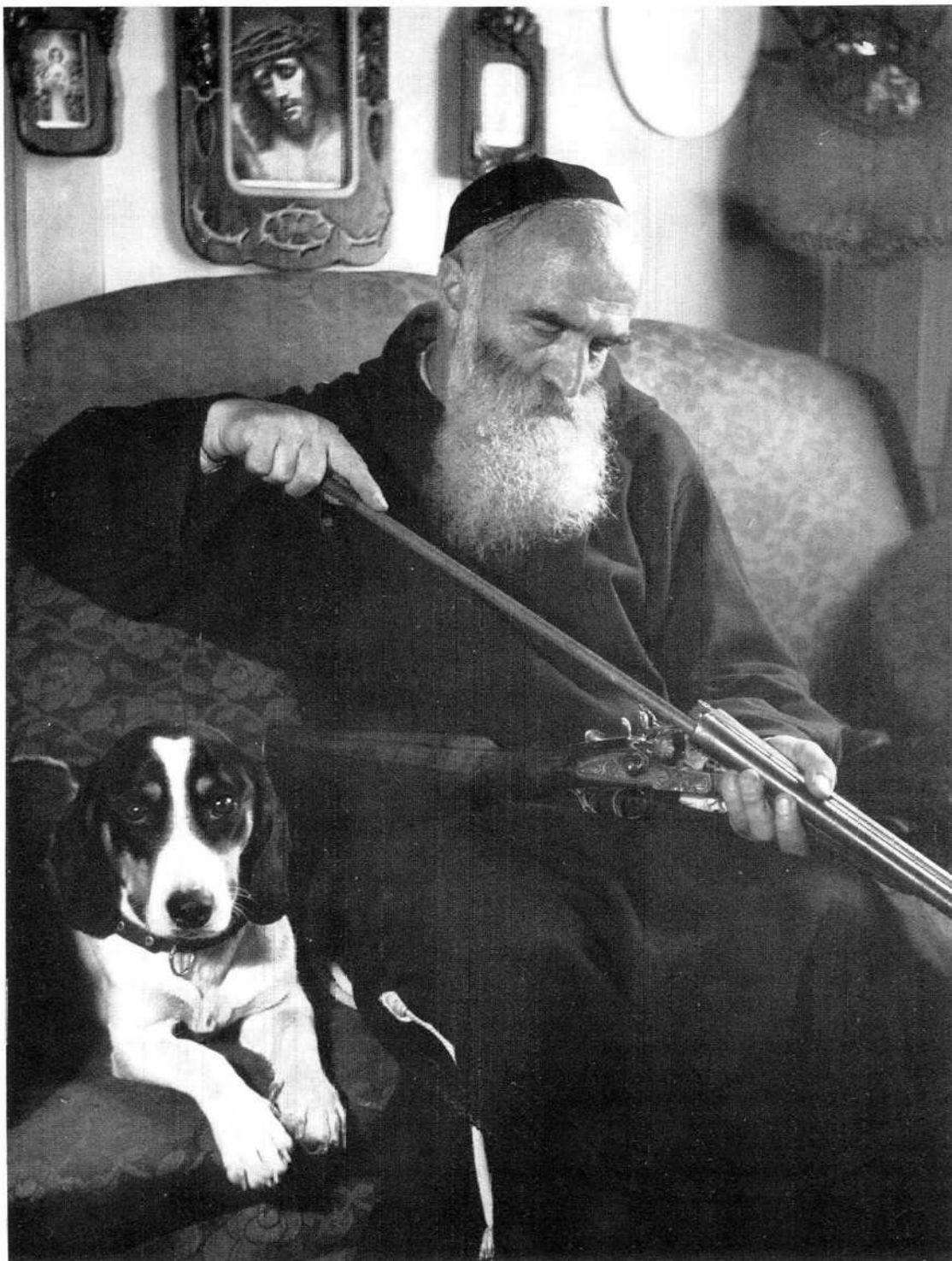
U en anghel u en diavel,
seia ena matta viglia!
Te 'parneda, ist en diavel,
plagn noschira, malaviglia!

Mademamaintg sa resainta el scu plevant, sch'igls carstgangs fon tgossas tgi disturban la buna pasch tranter els:

Prosa

Ier ò Fluregn scretg ve d'en pal:
«Igl transit cò è scumando!»
Oz òlla Mengia sia vaschigna
«Te schleta femna» titulo.
Dumang fon Giera e Niclo
process pigl dretg d'en piz da pro...!»

Blers digls carschias dad oz a Salouf on gia P. Lozza scu plevant, ed an scola scu scolast da dutragna. Schi grop e roc, scu igl pader saveva esser chi e lò, schi grond amei erel ansasez digls unfants, zont digls mattatschs. El saro bagn sto igl ampren tgi varo fundo tar nous ena schort club da ball'a pe digls mattatschs e do ball'a pe cun els. Per chel sport vevel en agen tschaffen. Sur digls unfants e per igls unfants ò el scretg en munt tgossas, p. ex. gis da Nadal, tantas poesias, tranter oter er egna tgi mossa sia tgapientscha per igls chitos digls unfants:

Igl pader catscheder. Cò fatschanto cun nattager igl schluppet siva en de da tgatscha pitschna, Dasper el la fidevla Lora.

Suspeirs d'en scolar

Sung ena genziana,
en blo diclar digl pro!
Sung betg en sblatg gerani
planto an crug furo!

Sung en utschel dall'aria,
stgaffia per sgular!
Darvi la canispretta,
tgei possa respirar!

Sung en carstgang spir veta,
sung betg en massagnin!
Or veia! La nateira
m'è codesch da cuntign!

Tge, codeschs, cefras, letras!
Tot chegl am dei navot!
Mies spiert ò alas d'evla,
mies cor vign tratg ad ot!

Cò sunga pover tiffel
giudem en schler patto,
tgi stenda bratscha menla
vers gleisch, suglegl e blo!

Nusche, chegl è schi savens er igls voss
agens partratgs, cura tg'ischas unfeis da chella
smala scola!

Igl custos da Ziteil

An angal 2 onns, igls 1980, sarogl cumplania
400 onns tgi segl culm Ziteil Nossadonna è
cumpareida agl paster Dietegen de Marmels da
Salouf, dond ad el igl cumond da far attent tot
igl pievel dalla cuntrada, tgi el stoptga midar
veta. Partge blera, blera gliout viveva tot oter
tgi tenor igls prancepis cristians. E noss pievel
surmiran ò suando igl serious clom ed er la-
schea biagier a Ziteil ena baselgetta da pele-
grinadi. Siond chella sen territori dall'alp da
Salouf, è mintgamai igl plevant da l'ò sto cus-
tos da Ziteil.

Tals da vusoters tgi on gio fatg en pelegrini-
nadi a Ziteil vesan oz ena bela spaziosa basel-
gia ed en ospizi cun bagn encal cumade-
vladad. Chegl tot è nia angrondania pir igls
davos onns, e chegl sen iniziativa digl odiern
plevant da Salouf, ser Duri Lozza, tgi è en nev
digl noss pader. Cants mellas e mellas pele-
grign tgi chel ò via a neir se tar Nossadonna,
struclo digls chitos dalla veta e tschartgond
cò cunfiert e forza! Tot chegl vess noss P.
Lozza betg savia exprimer migler tgi cun la
canzung tg'el ò scretg e tgi è oz ena canzung
da baselgia:

Igl noss sanctuari

Seador da vals da larmas
pelegrigns von sur igls pros.
Tras igls gòts, vers blava pizza,
sot la crousch digls sies chitos.

Suaditsch e larmas bognan
l'erta sponda digl Curver.
Betg schi lev scu chel digl paster,
grev cun crouschs è sies lascher!

Nossadonna sur la fola
dolza banadond igl mang.
Plagn cunfiert puspe sa derva
scu 'na flour, igl cor malsang.

Ena mar da neivels corva
sot Ziteil la bassa val.
Scu dulzos tar otras sferas,
leds ambleidigl tot igl mal!

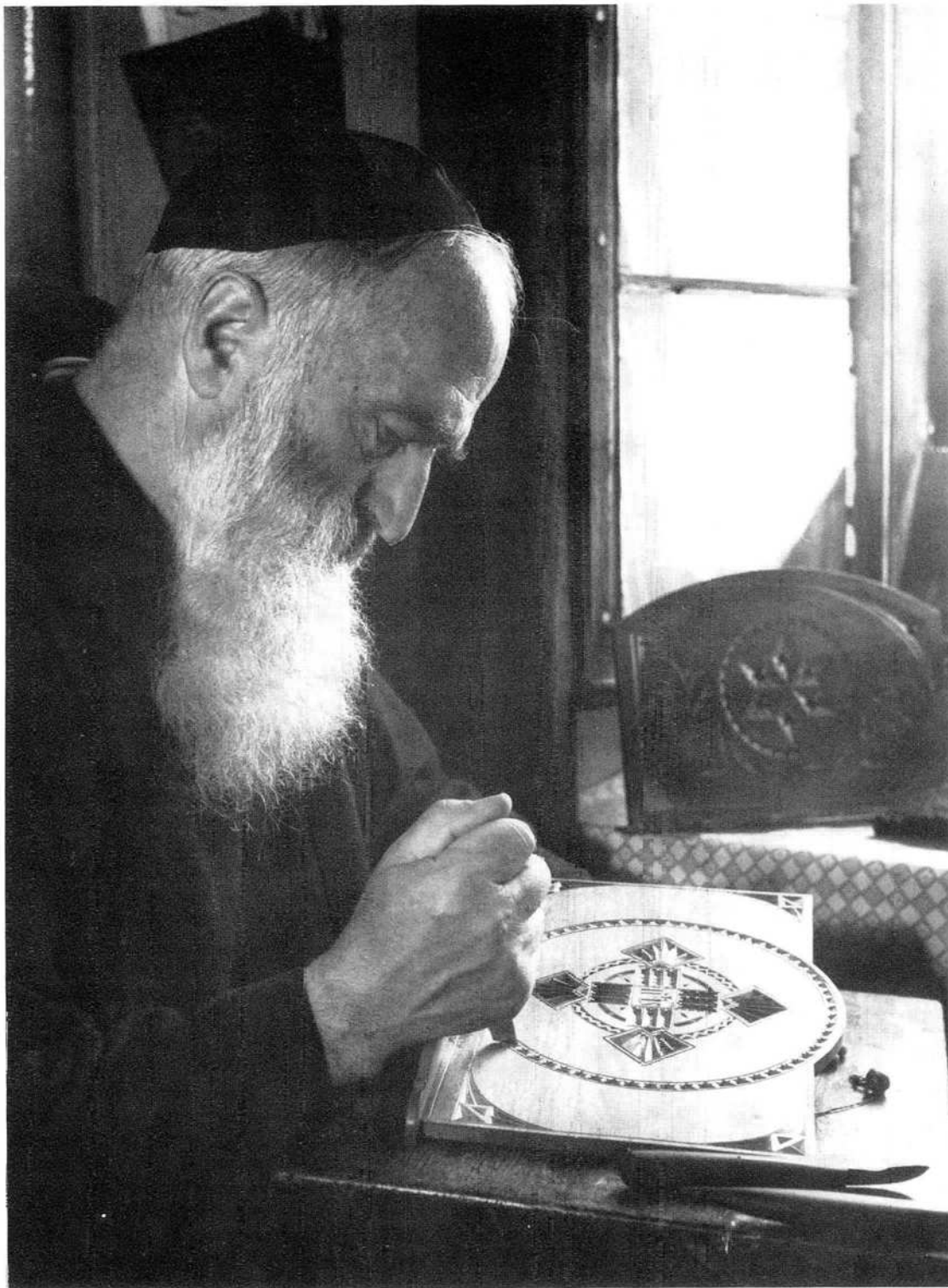
P. Lozza è sto en grond veneratur da Ma-
ria, la mamma da Jesus. Chegl ò el demusso
an prest nundumbrevels cass. Impressiunonts
eran — per tgi tgi ò dastgea santeir — igls
sies priedis aint igl sanctuari da Nossadonna
a Ziteil. Schi numerosas èn er las poesias
cun igl lod da Maria. Lagn citar angal egna:

A At sporsch digl Ave l'alva flour, Maria,
V Vign l'alva, sa vidond an en barnia,
E E steida, rosa menla, la randeida.
M Maria, doltsch accord sen arpa d'or,
A Am tunga ties tger nom giufons igl cor!
R Romp'igl mies cor, scu corda d'ena geia,
I Igl sies davos vibrar: Maria! seia.
A An vet'e mort, te digl mies cor la flour!

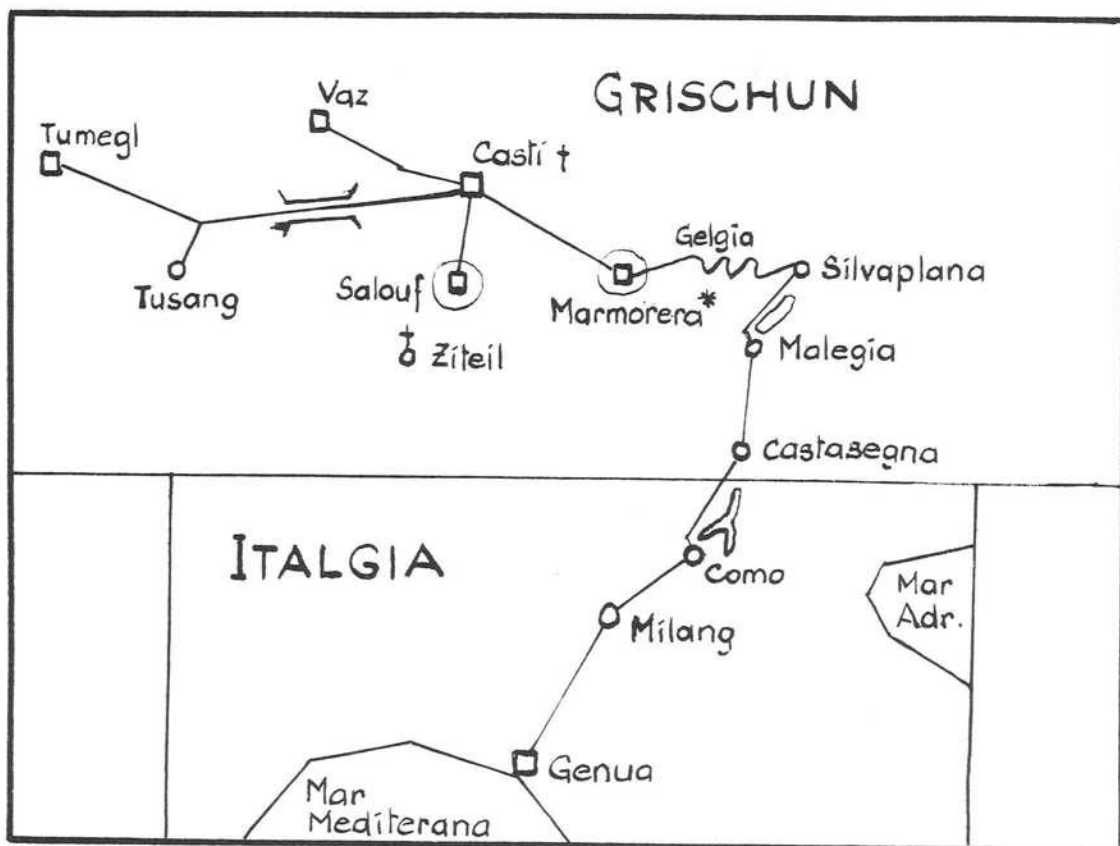
Igl catscheder

Ossa faschez franc igls, santond, tgi chest
pader dalla rassa bregna seia parfign sto en
catscheder! Pardina, chegl s'anclei piglveir
betg da sasez, tgi en plevant vo a tgatscha!
Ma tge ègl schon da schlet londerve? Ainten
en tip scu noss pader, tgi era carschia se tran-
ter puraglia muntognarda, noua tgi mintg'oter
era sez e veva babs e tats e basats tgi eran
stos catscheders, cò era chegl ena veira ierta,
chella passiung per la tgatscha. Chegl ò er
valia per sies frar Niclà, tg'ins numnava par-
fign «igl rètg digl Piz Platta.»

«Tots Sursetters èn naschia cun la passiung
da tgatscha, u schiglio n'èniel betg veirs Sur-
setters!» screiva P. Lozza ainten igl sies «Diari
d'en catscheder.» E scu el sez è sto catsche-

P. Lozza e sies passataimp cun intagler ornamentals an lenn.

Las staziuns da veta da P. Lozza: naschienscha, scolaziun, pastoraziun e mort

der cun corp ed olma — tralaschond parchegh betg la minima obligaziun scu spiritual — glez ins sainta igl migler, ligiond chest diari. Scu la passiung per la tgatscha stò propa esser giufons aint igl sanc d'en catscheder, glez tradescha er la poesia, tgi P. Lozza varo fatg lez mument, curtg'el ò antschiè a parcorscher tgi flo e tgommas scumandavan planget da far igls strapatschs tgi la tgatscha praten-da e tgi gl'ò an nom da Dia gia nom renunz-gier:

Amprem de da tgatscha

El stò star, igl po'r catscheder vigl!
Torbel, scu sies spievel, è sies igl, —
scu sies fist cun croc, èl è strubo.
«Noua? — cun tramblez e strèt看 da flo.

Ved la claveglia larma, trou' e met,
larmas da ravetna, sies schluppet!
En starsung rabatta no digls ôts, —
«No cugl spievel! ... Varda, ... vard'igls ots!»

Tras en stgerp da neivels romp'anetg,
ainten rom d'argent, flammont vadretg. ...
Cotschens colms d'aton sur gl'univers, — —
o, sies paradis, tg'è pers! tg'è pers!

Scu chesta passiung per la tgatscha tschifa igl catscheder anfignen giufons l'òssa, glez mossa an furma eccellente igl gio numno «Diari d'en catscheder.» El mossa er a madem taimp igl dung da noss pader da dar ena schi veiva descripziun da chegl tg'el surveiva. Angal tadlagn en tochet ord chest diari:

En veir catscheder è dasperas en poet; an-gal è la sia poesia pi rosa, pi groglia e mal-scurdada! El è en poet cugls calzers anfarros, betg cun igl vixen digl salon!

Tg'igls Sursetters èn naschia catscheders, chegl duess far plascheir a mintgign tgi ò angal ena guttella d'sanc da Surses ainten las avagnas, — seia el en om u ena femna!

Schi parfign igls signours digl Cunsegl Grond calan da cupidar e gizzan las ureglias,

curtgi vign nonavant ena tractanda da tgatscha, e tots peglian la pòsa d'expert, — duess en Sursetters, tgi è en catscheder naschia, betg s'interessar d'ella.?

..... Allas 3 gio vease pigls gòts! Tras la coua digls pegns tot neirs tremblan anc las steilas, cugl sies sbrinzligem verd-cler. Chegl dat l'impressiung da tants igls da golp, tgi tgittan da chegl nosch or d'ena gronda tanga blava. Las spondas on ossa tratg aint igl melanconic vistgia cler cotschen dallas ervas, tgi on santia igl mors dallas ampremas schadadas d'aton.

Da l'oter mang giu stòl esser, igl tgamutsch!

Ossa stoia tigneir ansemen tots igls tschintg senns: el savess rivar tot anetg segl feil, — alloura sunga pers!

Stung se e stend ve igl tgea! — vardigl chigiu, el è tarro! la stò ma ruschnar anfignen giu tar chel cron, — lò sunga a schoz! — Ma tge? — ena smaladetta muntanela, menla palousa, scu en urset, è chior anmez igls colms, sellas tgommas davos, tg'am spiunescha e tschivla, scu schi 'la less visar: «tgamutsch, tgamutsch! — dò adatg! — la mort è no!»

Sacarlenn! El è lavo se chigiu!... el vo veamo inchieta, dulzond e sbassond igl tgea anfignen giumez! Gl'è betg da perder taimp!... En legher schoz scu en givel, rabatta no da tschent pareis. Igl tgamutsch dat en pèr sagls rabgious e rodla, ... leva se anc en'eda e rodla veagiu: el stat! el stat!...

Chegl è en pitschen spievel, tras igl cal P. Lozza ans mossa betg angal la vart poetica e passiung da tgatscha, ma er igl sies art meistaril dalla descripziun, — mossa, scu el è poet er anfignen ainten l'ossa.

Passataimps d'en plevant

Ozande ins schess prubabel pi modern «hob-bys», a chels passataimps. E tals veva er noss bung Pader Alexander. Igl pi grond è sainza dubi sto la tgatscha, scu gist santia. Ma dasperas era el er fanatiso per igl sport, tgi era gist ve digl neir an moda pleaple. Tgi P. Lozza dava a ball'a pe cun la mattatschamainta, vainsa gio menziuno. Tge daletg per el, cura tgi gl'è nia se igl radio anturn igls onns 1930 e tg'el pudeva persequitar las reportaschas digls matches! El era bung da lavar da mesanotg per tadlar d'en tal match transmess or d'all'America! Anc en oter sport igl fascinava: igl dar a box, — er schi la brutalitad tgi chel sport cuntigna, n'igl plascheva betg e la cala el ò sbaffagea pulitamaintg ainten la poesia sur

da dus gronds campiungs da box digls onns 30:

Schmelling — Joe Louis

Dus Cains, scu dus pals, sa scudan an tocs... Egl chegl dus carstgangs, u egl dus bulldoggs? Segls igls, sen igl nas, sen igls lefs, sen igl cor, ramplungan igls colps digl Alv e digl Mor!

Els on ainta mang la schort da dus razzas: tgenegna varo las pi deiras tgavazzas?

En bratg digls tschentmella! — Segl palant-schia.

scu'n tor, tras igl colp, igl Mor è starnia.

Knock-out — tge triumf! — L'onour è oss salva!

Campiungs da cultura ò la razz'alva!

Las damas igl pattan bitschs cun igl mang; igls omens igl nomnan: supercarstgang!

Dantant tg'igl sturnia vo tot a netas, igl sporsch'igl sturneider matgs-cigaretas. Igl igls anc scunflos, igls lefs ed igl nas, sa fon portretar, a bratsch, igls pajass! —

Cò vazez, scu noss P. Lozza, pader e plevant, era absolut modern cun igl sies taimp ed agl corrent da chegl tgi passava tigl sport. Tge donn, tgi dava betg anc la televisiung durant sia veta! Cun tge daletg vess el persequito an maletg tants evenimaints sportivi!

Tge donn? — ia crei forse strousch. Partge nous vasagn oz mengia bagn, scu la smala televisiung ans fò chi e lò sclavs, blocond blera da nossa custevla peda, tgi nous impundagn uscheia betg per ensatge pi nizzevel. E sot l'influenza dalla televisiung vess er P. Lozza forse betg piglia tanta peda per en oter passataimp sies, ed en fitg bel: igl intagler an lenn. Scu vazez sen egnas dallas fotografias, s'occupava el cun mang anschignevel ed artistic da lavours d'intagleder. An cantas steivas da Salouf pendan anc oz maletgs inramos digl anteriour plevant! — oz belas ragurdien-tschas a chest om remarcabel.

Poet e scribent

Tgi P. Alexander Lozza è sto en veir poet e scribent, glez vainsa strousch ple da menziunar siva tantas provas tgi vagn do da sies art an poesia ed an prosa. Propa cunaschaint agl pievel rumantsch e svizzer è el nia scu poet.

Scu tg'ins vign en poet? sa dumonda forse l'egn u l'oter da vusoters. O, chegl ins so strousch amprender, — chegl ins ò aint igl sanc, — scu la passiung per la tgatscha. Ma

tge tgi fò or en dretg poet, e scribent, glez az saia tradeir:

- igl dung dad observar
- igl dung da describeir

Lige anc en'eda igl extract or digl Diari da tgatscha, faschond stem, scu chella descripziun è plagn veta, plagn fi, plagn pever e sal e setger!

En oter bung exaimpel per igl igl da veir observader e poet da noss pader è er sia descripziun digl

Cucu

Cucu! — dus notas cloccan or digl gôt,
scu da daletg en lev e lom sanglot!
Scu vusch da flauta giu digl firmamaint,
tgi fonsa an en tger igl blo carlaint.

Vez fatg stem bagnet, scu igl poet fò adiever
da tantas comparaziuns per describeir igl cant
digl cucu? — E tadle angal er, scu el so describeir
da veir pittour ena simpla tschitga,
tgi schess ad en oter sobraint navot:

Tschitga, setga satgantada,
pegn cun mella bratschs ist stada,
ballantschonts ot aint igl blo!

Igl madem vala per en oter sbitto aint igl
gôt, tgi nign bada, igl pegn sèt:

Sromo e sclavazzo, sblitgia,
igl sèt stat cò scu'n smaladia!
La sia carunga schea giomez, —
en mort sen peis, en rètg da sprej!

Egn digls dungs igls pi ferm per en poet e
scribent è natural igl umor ed igl ancleir da
saveir sbaffager an moda fegna. Chegl è sto
ena gronda fermezza digl noss poet. An tung
umoristic e cun ena dètga beffa è el bung da
deir las verdads las pi seriusas. Uscheia ta-
tga la sia antipatia p. ex. chels smaladets au-
tos tgi èn la causa da tanta canera, tuffareia e
tants discletgs:

Igl auto

Corra, corra, antipatic bau,
ampestond e sdivirond!
Cants ast gio strubtgia, smardatgea,
an ti' furia tras igl mond!

Igl carstgang duvress betg tanta prescha,
betg tant correr, tants sgular!
Tar la mort el reiva anc ad ouras,
sainza correr scu en nar!

S'anclei, e nous vagn gio santia, tgi P. Loz-
za ò igl ple scretg poesia e prosa pi seriusa.
Uscheia ans ò el regalo en grond domber da
belas istorgias cun cuntign istoric (Chegl tg'igl
schember vigl sfarfoglia, La mort neira) e sur
evenimaints digl sies taimp (Benedicziun e
smaladicziun digl sanc, Betg fò tarmagls cugl
fi! Catscheders èn buna gliout, Sanctifitgescha
igl de digl Signer, En malfatg cloma en oter
malfatg, Tranter igls meirs dalla clostra. e.u.a.)

Ena part impurtanta digl sies screiver èn
er las ovras dramaticas. Gio dus gedas ins
ò mano se a Salouf igl bel drama dall'Appa-
riziun da Nossadonna da Ziteil. Oters tocs
dramatics èn: La vusch d'egn tgi cloma aint
igl desiart, Rudolf da Funtanga Cotschna, —
tot themas istorics. Betg amblidagn er las cu-
metgas, damais tocs leghers: Las baterlieras,
Igl fotograf malpaztgaint, En'innocenta svan-
detga.

Chesta davosa è forsa tipica per igl fatg,
scu en poet ò armas spiertalas per far ena
schort svandetga: scu catscheder ò er P. Loz-
za gia fatg sfrusch, è nia traplo ed ò stuia
paer en castei. El ò sa svinditgia cun descri-
ver an furma umoristica, scu catscheders dat-
tan egn giu pigl nas alla antiera dartgeira!

Tot chellas belas istorgias e las ples poesias
pò chel tgi s'interessescha liger siva ainten las
diversas annadas d'Igl Noss Sulom, 1930—
1963, igl organ litterar dall'Uniung Ruman-
tscha da Surmeir.

Scu fissigl pussebel, tgi en poet digl for-
mat da P. Lozza vess betg er sa mess aint cun
sia verva vigurosa per tot chegl tgi è bel e
bung e da valeta ainten la cultura? Uscheia ò
el an plets plagn fi intimo igls Rumantschs da
carezzar e cultivar lur bel lungatg, e chesta
admuniziun lainsa anc oz piglier a cor. Cun
la poesia «Lungatg — Surmeir» manegia igl
noss poet betg angal igl idiom da noss Sur-
meir, mabagn l'admuniziun vala per igl antier
intschess rumantsch, nova tg'igl noss vigl
lungatg è oz an priewel. E vus, giovens ameis,
an Surmeir, Surselva, Schons scu Nagiadegna,
ischas clamor da far igl voss per mintigneir
chest lungatg da valeta e bellezza e d'ena
atgnadad tot speciala.

Lungatg — Surmeir

Igl noss rumantsch, igl noss roman accent,
chel tschessa. Igl tudestg, igl prepotent,
cun fer e fi è giu Casti!
Er traditours ègl tranter nous, tg'igl geidan!
Venite a noi — igls frars tiliangs anveidan.
Na! nigns murdias, er schi tradias!

Cler, scu'gl noss tschiel, sonor scu noss
urezza,
doltsch an amour, mievel an tristezza, —
at creigl barmeir, lungatg-Surmeir?

Ist, tgera verva, da la mort nudada?
Scu'gl noss Fontana, ainta mang la spada,
lagn segl rampar, cun tè crudar!

Las illustraziuns:

Fotos, 7 e 8 èn da M. Meerkämper, Tavo

Las otras èn tenor cartas da vista

P. Alexander Lozza 1952, en onn avant sia mort, agl ospizi digls capu-
tschins a Casti. Sanester P. Daniel Adamina, plevant da Casti, dretg P.
Pius Schönbächler, divers onns gidanter a Casti.